

Літературна
Бібліотека

ОЛЕКСІЙ САЦЮК

ЗЛАТ-ЖОЛУДЬ

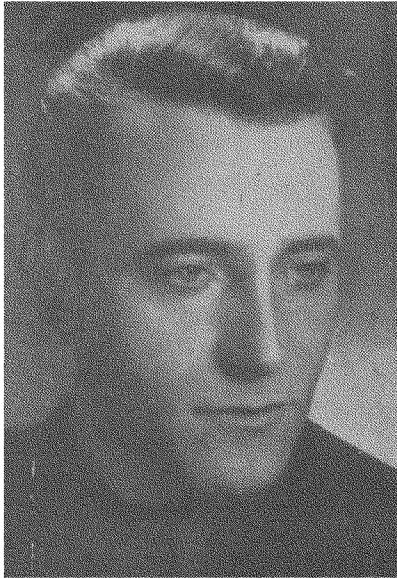

Ч.

видавництво
Миколи Денісюка

4

ЗЛАТ-ЖОЛУДЬ

Літературна Бібліотека ч. 4.

ЗЛАТ = ЖОЛУДЬ

*Проект зі збереження
інтелектуальної спадщини
української еміграції*

bohuslavskyj@i.ua

Видавництво Миколи Денисюка
Буенос-Айрес 1951

Всі права застережені

Обкладинка роботи Б. Крюкова

Тираж 2.000 примірників

Друкарня — "Champion", J. V. Gonzalez 2375
Buenos Aires

П Е Р Е Д М О В А

Неповторною є людина в своєму окремішньому існуванні, і неповторним є витвір її розуму й душі. Якщо б хтось узявся наслідувати виробленого майстра пера або пензля, він би не уник пародійності, а пародія, крім гумористичної, ніколи вдалою не буває. Ми хочемо цим сказати, що кожна творча особа йде своїм шляхом, лише їй властивим, йде, безперервно вдосконалюючись, набуваючи ім'я, що його не можна сплутати з іншими іменами. Отак, беремо уривок з літературного твору без зазначення, кому він належить, і відразу пізнаємо автора.

Олексій Сацюк так само займає своє окреме місце в українській еміграційній літературі. Майже вся його творчість просякнута осудом брутальних або фальшивих сторін людського життя. Але осуд цей не є палким осудом Савонароли. Вдумливо, спокійно добирає письменник факти і показує жах нашої дійсності. Наголошуємо: не описує, а показує. Тому то спокійна розповідь автора викрешує іскри в уяві читача. Читач схвильований. Читачеві закипає серце до жорстоких, підступних, байдужих. Він питає себе: чи міг би я бути таким? І твердо каже: ні! Значить, автор осягнув свою мету впливу на людську душу,

а твір його напевне переживе сучасну брутальну добу і буде читаний у добі світлій, прийдешній.

Поки ж що "... під вікном, у стінах і довкола, тихо і непомітно причаїлося сторожке вуха" ... ("Остання пісня"). Причаїлося, щоб підслухати стогін чужої душі, а потім це стане відомим "караючому органів", і він терзатиме ту душу до повного її спустошення, до відречення від самої себе, до смертного самоприсуду.

Вуха, що підслухує людську душу, видається абсурдом. Є, мовляв, ділянка (духова сфера), куди жодний шпиг не може проникнути. Але ж це — застарілий погляд. У царстві Сталіна дають раду неймовірним речам. Там "пришивають" контрреволюцію не лише за літературний твір, а й за мелодію, бо вони не співзвучні добі комунізму... Де ви таке чули? Яка держава переслідувала своїх мистців за саму музичну композицію? Така держава існує тепер.

А ось інша ілюстрація "сталінської турботи про живу людину". Герой війни - каліка просить милостині, і його женуть з пішоходу, бо він заважає людям ходити ("Сліпець").

Не вірите в правдивість такого персонажу? Коли б ви мали змогу глянути на вулиці Києва, Харкова, Одеси, вам би кинулись у вічі не одиниці, а сотні безруких і безногих, які хоробро билися "за рідину", а сьогодні вимо-

люють шматок хліба на своє денне прохарчування.

Окреме місце в творчості Ол. Сацюка займають біблійні й історичні сюжети. Іноді автор вживає засобу порівняння (як у відомому "Колосках"), іноді біблійний персонаж діє усаможестивлено ("Наложниця"), але поза тим викликає асоціацію думок, що стосується до сучасності.

Красуня — юдейка Естер, що проти своєї волі стала жінкою царя перського Артаркеса, ризикуючи своїм життям, просить помилювати її народ. "Інших бажань у мене немає", — каже вона. Який прекрасний зразок, яке заперечення правила, що людина, досягнувши вищого становища, обертається в себелюбну, байдужу до ближніх істоту й більше схильна до злих, аніж до добрих учинків. Коли б були у нас Естери і Жанни д'Арк, коли б державами керували не Гітлери і Сталіни, а люди з великої літери, світ не зазнав би катаклізмів, не стояв би тепер на краю безодні.

Зупинимось ще на новелі "Злат-жолудь". Вона дещо відбігає від історичних фактів, але це аж ніяк не понижує її літературної вартості, тим більше, що автор не ставить собі за мету дати історичну новелу, а тільки виводить на історичному тлі ідею перемоги добра над злом. Зрештою, історичні особи висвітлюються у різних авторів по-різному, і великий князь Во-

Лодимир в інтерпретації Ол. Сацюка є персонажем реальним, обвіяним забутою легендою про лицаря, який був безпощадним і милостивим.

Нарешті, про “еміграційні” теми автора. “Пташка з Генуї” — це наша спільна скорбота, скорбота людей, відірваних від рідного ґрунту, змушених плисти через моря й океани до невідомих берегів. Тільки пташка опинилася на чужині випадково, а ми обрали цей шлях тому, що іншого не було.

І своєрідним епілогом нашої мандрівки є “Зайвий”. Новий світ, омріяний і ідеалізований європейськими скитальцями, виявився дещо інакшим. Людина зі старого світу при перших кроках відчула себе дуже самотньою. Згодом вона призвичаїлась, стала на власні ноги, бореться за існування і... за свої старосвітні ідеали.

Олексій Сацюк — автор, що не може поскаржитись на брак уваги читача. Цю увагу йому забезпечено й надалі, бо він завжди веде людську думку до пізнання багатогранного, складного, віками не вивченого життя.

Анатоль Галан

ОСТАННЯ ПІСНЯ

Роками лежав у шухляді письмового столика пакетик, і про нього ніхто не знав, за винятком Галини, бо Леся нікому його не показувала і навіть не згадувала про нього. Галина наткнулася на цей пакетик зовсім випадково: раз якось переглядала Лесині фотознімки і при цій нагоді помітила його в кутку шухляди, під паперами та якимись старими нотами. Можливо, вона не звернула б на нього уваги, але до цього спричинилася сама Леся, зробивши підозрілий рух, щоб приховати пакетик.

Галина ображено звернулась до Лесі:

— Маєш переді мною таємницю?

— Ні, Галочко. Але це не цікаве...

Така відповідь ще більш загострила Галинину цікавість. Вона почала докоряти Лесі, що та щось скриває перед нею, боїться її, Галини, — найвірнішої приятельки ще з дитячих років. А боятись нема потреби, бо Галина вміє зберігати секрети, на це, здається, доказів не треба.

— Це пакетик від Ореста, — призналася врешті Олеся.

— З Колими?

Олеся мовчки підтакнула.

— Бачиш, яка ти — ніколи мені про нього не згадувала... І про Ореста ніколи не розповіла, хоч я не раз просила тебе. Невже ти й мені не довіряєш?

— Галочко, облишмо це. Не в тім справа... Ти ж добре знаєш, що я до тебе маю цілковите довір'я.

Тоді Галині не зовсім зрозуміла така поведінка Лесі. Що ж, змінилися часи... Теперішня доба примушує людину замкнути душу навіть перед найближчим другом, а, проте, Галині хотілося б, щоб Лесина душа була для неї відслонена, як і колись. Адже Галина хотіла б знати, що сталося з Орестом, про якого Леся раптом перестала писати в своїх листах до неї, ще тоді, як вона перебувала в Одесі.

— Правда, ти мені раз натякнула, що з ним скінчилося зле. Потім обірвалося наше листування, так я й по сьогоднішній день нічого більше не знаю.

Згорнувши фотознімки в шухляду, Леся стомлено сіла на канапі.

— Колись усе розповім, Галочко. Сьогодні не можу... — її голос прозвучав пригаслим боєм, груди помітно здригнулись, захвилювали, і був короткий момент, що, здавалося, вибухнуть плачем. Але це тільки так здавалося Галині, що сіла поруч неї на канапі.

Олеся давно вже не плакала, хіба ще то-

ді, як з Колими прийшов пакетик від Ореста. З того часу її серце закам'яніло, полином налилися груди, в очах — колись усміхнених, веселих — застигли вогники й під темними віями повис смужкою сум. Руками носила в собі біль, тугу, докір до людей, проте, ні перед ким не жалкувалась, не відслоняла закам'янілого серця, нікому ні півсловом не згадувала про своє минуле.

— Не гнівайся, Галочко, розповім іншим разом, — сказала Олеся, обнявши Галину, — я сьогодні не в настрої...

Вона встала з канапи і пройшла по кімнаті. М'яко зашамшіла її скромна сукня, тихо скрипнула під ногами стара підлога, під стінами злегка заворушились вечірні сутінки.

Біля вікна зупинилась, дивилася вниз — на довгі шнурочки електричних ліхтарів, що мережили місто.

Ліхтарі сміялись, бігли вдалечінь, розливали світло під ноги проходжим, а вона стояла у вікні, мовчазна і сумна, мов нерухома сільвета.

Десь на головних вулицях дзенькали трамваї, перегукувались автомобільні сирени, над дахами домів слався пошум міста. А запах бузку, такий ніжний і свіжий, з вечірньою прохолодою напливав у кімнату, огортав тіло і вливався в груди солодкавим струменем, нагадуючи, що за вікном весна.

Лесі пригадалася та весна, яка тільки раз буває в житті і якої ніколи не забувається. Тоді Орест грав "Троймерай" Шумана. Тут, у цій кімнаті. На фортепіяні стояв букет свіжого бузку...

Спогади тяжкі, їх Леся відганяє музикою. Так і тепер. Вона підійшла до фортепіяну, відкрила клавіатуру, взяла кілька акордів. Болом прозвучали струни, потім знялися гнівом, а за хвилину попливла мелодія, ніжна, мов запах конвалій, тужлива, мов голос чайки в степу, сумна, мов плач трембіти на верхів'ях.

Олеся грала "Троймерай" Шумана. Довго, натхненно, з чуттям. Скінчивши, подивилась на Галину, що весь час сиділа на канапі і слухала музику.

— Мабуть, я тебе втомила своєю музикою?

— Навпаки, Лесю. Я слухала з великою приємністю, і знаєш, що я тобі скажу — покинй школу.

Олеся здивувалася.

— Не дивуйся — твоє місце на сцені. Там твоя атмосфера. Вона тебе відмолодить, наснажить, примусить забути минуле. Ти ж молода, перед тобою може бути прекрасна кар'єра. Чи ти це розумієш?

Олеся досадно посміхнулася.

— Чи я це розумію?... Галочко, я це розумію дуже добре. Ти ж знаєш, як я люби-

ла музику ще з дитинства. Мені здавалося, що вона живе в мені і довкола мене. Навіть Орест не раз казав: — Ви носите в собі звуки, Олеся. Не розгубіть тих скарбів.

— Ти дуже любила Ореста?

— Любила, Галочко...

Тоді Галина не розуміє Лесі, просто не розуміє! Бо й справді: що її може тримати в школі — напоена новою мораллю дівчора. щоденні конспекти? Школа хай лишиться для інших. Таких багато.

Підійшла до Олесі й охопила їй шию рукою.

— Иди на сцену, Олеся, не марнуй таланту. Ти ж піяністка з божою іскрою. Підеш, правда? Ще цього тижня внесеш заяву в райвно¹⁾, що?

Подумавши хвилинку, Олеся відповіла заперечливо на Галинину пропозицію. Це для неї неможливе. Бо виконувати програму в школі, складати щоденні конспекти вона потрапить, але виконувати партійну програму в мистецтві — не під її сили. Це глум над мистецтвом. До такого глуму не міг допуститися й Орест.

— Принциповість! — кинула іронічно Галина.

¹⁾ Райвно — районний відділ народної освіти.

— Не тільки, Галочко. Орест високо цінив мистецтво, любив його, відавався йому всією душею, тому не всілі був зневажити його.

— Даруй, Лесю, але я цього не можу зрозуміти. Адже Орест знав, що за такий погляд ризикує життям? Знав, що інакше не може бути?

— Знав, Галочко, і передбачав, що це скінчиться трагічно, але не міг...

Олеся нервово пробігла пальцями по клавіатурі і за мить з силою натиснула педал. Струни бризнули звуками і раптом заміли.

— Не міг, Галочко, не міг! — скрикнула вона, стискаючи в руках ноти.

І саме в цьому моменті вона заламалася. Не заплакала, ні, лише проковтнула терпку сльозу, що підкотилась під горло і, струснувши головою, почала спокійно оповідати. Їй це тяжко, дуже тяжко... Але Галина інакше не зрозуміє її.

З-за вікна напливали ніжні пахощі весни, стояв відкритий фортепіан, на клавіатурі лежали кинуті Олесєю ноти, а на каніпі, під стіною, сиділо дві приятельки. Галина мовчки, уважно слухала Лесю, не зводячи очей з її спокійного обличчя, яке в блідожовтому відсвіті вулиці схоже було на античну скульптуру, що замкнула в собі тугу й страждання.

Заслухавшись в оповідання Лесі, Галинина

увяла відсвіжила картину з-перед десяти років, коли роздзвінливо сміялася молодість, весна крилом біла в блакитний простір, пахошами дихали весінні ночі, а в серці горіла чиста, незаймана любов. І Київ, здавалося, був повен пахощів, гомонів невгомно Хрещатик, життям, радістю лунав Купецький сад. Вийдеш на Аскольдову могилу, дивишся, а внизу Дніпро — як синь неба... Тоді Олеся з Орестом сиділи на лавочці, їм було затишно і добре. Сонце заходило якимось так особливо, що Дніпро був схожий на гарячий сплав бронзи. Орест мовчки дивився вдалечінь, потім нагнувся, торкнувся пальцем землі, м'якої, шовкової: — Тут, Олесю, народжуються звуки, — показав на Дніпро, — і там... Він був натхненний, очі ловили останній багрець, що повис на хмарці, горіли голубими вогнями. Олеся дивилася на нього, і їй було радісно, тепло... А думки — жасміновий цвіт, а мрії — бузковий димок... Орест на хвилину перервав їх, бо раптом добув з кишені нотний альбомик, з яким ніколи не розставався, і похапцем почав щось записувати. Прийшла арія. Довго ловив її, а ось сама прийшла. Записавши, тихо вивів мелодію. Прекрасно! — Ах, справді чудово!... — захоплено скрикнула Олеся і радісно всмінулася. Орест також. Він ще сьогодні закінчить другу дію "Половців". Оце якраз зловив закінчення. Лишається ще третя дія. Але за

весну буде готова, і опера — на сцену!...

Обірвавши раптом оповідання, Олеся подивилась на Галину і насторожилась: у коридорі зашаруділи чиїсь кроки, і здавалося, йдуть прямо до її дверей. Але вони віддалилися й подалися на вищій поверх.

— Не стояли під дверима? — спитала Олеся.

— Ні, ні, — заспокоїла Галина. — Це, очевидно, студенти, що живуть у Маслових, вертаються з кіно. Оповідай, Олесю.

Олеся встала з канапи, підійшла до фортепіяну, взяла акорд і, коли він прозвучав, почала грати якийсь уривок, якого Галина ще не чула.

— Нове щось? — спитала вона. — Може, твоє власне?

— Ні, Галочко. Це уривок з третьої дії “Половців”.

— Чудова річ! — захоплено підкреслила Галина.

Олеся пояснила, що це одне з тих небезпечних місць Орестової опери, за яку він заплатив своїм молодим життям. Це арія князя. Умираючи від ран, одержаних у бою, князь передає синові меч і заповіт, співаючи:

“Не посрами, сину, нашої землі,

Бо вона нам дана, бо вона свята, —

У ній спочивають предків твоїх кості

І злат-Київ славен славою дзвенить”...

Тепер Галина пригадує: вона жила тоді в Одесі, оперу чула по радіо. Так, пригадує дуже добре. Вона навіть пригадує рецензію, що її читала в якомусь літературно-мистецькому журналі. Але там прихильно висловлювались про Ореста і про його “Половців”. Адже опера мала великий успіх.

— Небувалий. — додала Олеся. — Впродовж трьох тижнів квитка не можна було дістати. Та це тривало тільки три тижні... “Половців” несподівано було знято із сцени, і на автора посипались обвинувачення. Та сама преса, яка декілька тижнів тому підносила Ореста під небеса, раптом, змінивши фронт, почала вживати найбільшого бруду, щоб його очорнити. Закидалося йому буржуазно-націоналістичний ухил, безідейність, недокрівність композиції, безбарвність музики, шкідливу романтику і бог-зна що. “Заповіт князя” (цей уривок, що я його перед хвилиною грала) назвали контрреволюційним вибриком, що його породив ворожий націоналізм...

Олеся знову обірвала і прислухалася в напрямі дверей... Але в коридорі панувала тиша, і це заспокоїло її. Вставши від фортепіяну, вона підійшла до Галини і, взявши її за руку, запропонувала пройтися.

— Надворі весна, гарно, а ми сидимо в кімнаті. Ходімо, Галочко. Проїдемося, подіємо свіжим повітрям.

Галина не мала бажання, бо їй у кімнаті, в цих півсутінках, було краще, привітніше, ніж там — серед вуличного світла і юрби.

— Сядь біля мене, посидьмо, — а по короткій павзі. — Ти ж докінчиш про Ореста?

Олеся нерado сіла, відкинула голову на спинку канапи і мовчки дивилася в чотирикутник відчиненого вікна, з-за якого м'яко напливали пахощі весни і час від часу проривався галас вулиці. Дивилася мовчки, а думки кудись бігли, запалювались, то знову пригасали, рвались. Хтось наче холодною долонею змахував їх з чола, здухував, гасив. І чому та Галина пристала? Навіщо розповідати? Адже відомо, що сталося з Орестом... Прийшли дні тяжких переживань: не міг погодитися з думкою, що його "Половці" не появляться більше на сцені. Не появиться той твір, в який він уклав стільки праці, стільки недоспаних ночей, стільки радощів і суму... Влив у нього всю тугу, пориви, ніжні хвилювання своєї молодої чистої душі. Він же виносив, вигрів у собі кожну арію, кожний звук, кожний півтон. І раптом усе одним ударом нищать, кидають під ноги, топчуть. Брутально топчуть!

Орест кидається до фортепіяну, тремтячими пальнями пробігає по клавіатурі, схвилюваний, з набіглими на лице рум'янцями. Грає, годинами грає, перевіряючи сам себе, — може й справді?

— Ні! Брехня! — скрикує, не пануючи над собою, і хапається обіруч за голову. А там стільки вогню, кожна клітина, як жар! Цього не витримати!

А ночі... довгі, безсонні, подібні одна до одної, мов зловісні почвари, що на злобу ранкам зривають сон з повік і на молоді скроні надихують сивину.

— Прокляття! — скрикує в пітьму і ще раз та ще раз кидається до фортепіяну. Грає до безтяму, до оп'яніння і, стомлений, засипає над відкритою клавіатурою.

Але час робив своє. Орест поступово приходив до рівноваги, заспокоювався і став погоджуватись з думкою, що "Половців" на сцені йому вже не бачити. Його скроні щораз густіше припадали сивиною, а між бровами, на перенісці, накарбувалося дві подовгасті зморшки. На обличчі було помітно якесь змагання — неначе молодість змагалася із старістю. Молодість уперто не піддавалась, хотіла цвісти, а старість силою налягала, хочаби зламати, спотворити одвічний закон молодости. Це було справді щось незаконне і жорстоке, але й з цим погодився Орест. Він почав частіше відвідувати Олесю, впадаючи до неї декілька разів на день.

— Не маю де подіти себе. Не йде мені праця... — жалкувався або вибухав подратовано, опісля сідав до фортепіяну і грав уривки

з творів Шуберта. Часто любив згадувати яскравіші епізоди з недавнього минулого, тоді веселішав і наче молодів. — Знаєш, Олесю, якщо в житті можна знайти те, що називають щастям, то я його знайшов. Я зловив був ті щасливі хвилини, та не надовго. Це були лекції музики з тобою і праця над “Половцями”. Я тоді справді жив, я відчував повний віддих життя довкола себе.

Але то були тільки хвилини, які навряд чи вернутьсся. Їх насильно відібрали, давши в замін у переживання, химерні, тяжкі.

Орестові переживання досягли вершка, коли він приступив до конкурсу. Галина не пригадує цього? То був широкорозписаний конкурс на “Кантату вождеві”. Орест довгий час не хотів брати участі, аж доки на нього не звернули уваги. Голова “Музичного Сектора” закликав Ореста згодом до себе і, вимушено посміхаючись, спитав з притиском: — Що ж, товаришу Костенко, працюєте? Ваша кантата, очевидно, готова? Коли призначите вечір для заслухання? Звичайно, не сумніваюсь, ваш талант дасть справжню перлину. Будь лаєка, будь ласка, дуже радо прослухаємо...

Орест зайшов тоді прямо до Олесі. Був дуже схвильований, кури́в цигарку за цигаркою і, замислившись, ходив нервово по кімнаті. Олеся стривожено запитувала його, що сталося, чому він такий схвильований, присила

єсти за фортепіан, загра́ти, адже му́зика за́вжди його заспокоювала. Він послухав, сів за фортепіан, спочатку брав тільки акорди, гнівні, бурхливі, потім грав ноктюрн Шопена, повний суму і ніжності. Коли остиг і Олеся довідалася про розмову з головою “Музичного Сектора”, вона почала переконувати Ореста, що кантату таки треба скомпонувати. Обкинув її сердитим поглядом, але за хвилину вибачився і, не попросившись, вийшов з кімнати.

Підійшовши до вікна, Олеся дивилася вниз, на вулицю, кудюю якраз проходив Орест. Був сумний, похилений, наче тягар ніс на собі, а його власна тінь, що невідступно йшла за ним, нагадувала, що сонце не шкодує йому свого проміння. Там, де кінчались каштани, він перетяв вулицю навскіс, постояв хвилинку на пішохіді, немов завагався, потім пішов до ресторану. Олеся знала, що Орест гидував ресторанами з їх задушливою, п'яною атмосферою, тому здивувалася, але за хвилину їй дуже шкода стало Ореста. Вона заплакала.

Декілька днів Орест не заходив до Олесі, вона затривожилась, рішилась відвідати. І дуже зраділа, коли, підійшовши під двері Орестової кімнати, почувла всередині бурхливу гру на фортепіані. Увійшла тихо в кімнату. Цигарковий дим хмарою слався над відкритим фортепіаном і Орестовим розбурханим волоссям.

Олеся мовчки стояла біля дверей, диви-

лась на Ореста, хоч він її не помічав, слухала його гру і боялась промовити, щоб не розігнати творчого настрою.

Повернений до неї боком, Орест сидів на круглому кріселищі і грав. Його руки здіймалися в розмаху, то ніжно опали на клавіатуру, а фортепіан вибухав гарматним рокотом, гримів, то знову пестив звуками, немов весінне сонце після бою. В тих звуках чулося і посвист куль, і пошум вітру по діброві, і розкотисте іржання коней... Нараз мов стогін прокотилось по струнах і завмер, як плач в осінню глупу ніч.

Орест зірвався з місця, жбурнув у кут подерті ноти і, відвернувшись, побачив Олесю. Не здивувався, ні крихітки не здивувався, тільки подивився прямо в очі і стомлено розвів руками.

— Не можу! Повір, Олесю, не можу... Що вночі скомпоную, вдень жбурляю в кут. Не можу, Олесю. Знаю, це скінчиться трагічно, але не можу. Я не всилі...

Його голос заламався, звучав зрезигновано, безнадійно. Він ходив широкими кроками по кімнаті, замислений, сумний. Олеся намагалася його заспокоїти, але її слова не зробили впливу. Він був морально розбитий. Олеся бачила це, і їй стало моторошно, а зокрема, коли прибирала кімнату і натрапила на порожні пляшки за фортепіаном.

— Що це, з горілки? — спитала вона не підводячись.

Орестові було дуже неприємно. Він сказав:

— Пробач, Олесю. Сам не знаю, як це почалося...

Звичайно, Олеся все пробачила, але їй було до болю шкода Ореста.

... Чергувалися тяжкі дні, чергувалися безсонні ночі, переживав Орест, переживала Олеся.

Голова "Музичного Сектора" вже втретє викликав Ореста і цим разом робив недвозначні натяки, а коли Орест давав пояснення, що не може сконцентруватись і потребує ще деякого часу, він, постукуючи пальцем по столі, сказав: — Товаришу Костенко, не городить ерунди! При чому тут концентрація чи душевні настрої? "Кантата вождів" — тема ясна і зрозуміла. Розробляйте і все!

Згодом у пресі появилася довга стаття про шкідництво в музичній творчості, де найбільшим шкідником виявився Орест Костенко, а незабаром після того Ореста забрали. Два роки Олеся не могла дізнатись, де він і що з ним діється. І тільки на третю весну, коли так гарно цвіли на бульварах каштани, Олеся одержала невеличкого пакетика з Колими. Здогадувалася, що це від Ореста, проте, здивувалась:

у середині була звичайна книжка в сірих палітурках. Це були сірі поезії Маяковського, яких Олеся не любила читати. На титульній сторінці, внизу, був напис звичайним олівцем: “Олесі — в День Народження — Орест”.

Олеся знала, що книжка прислана не просто і що її треба читати з особливою увагою. І, перемигши нехить до поезій Маяковського. Олеся прочитала її тричі, та, на жаль, таємниці, що її крила в собі книжка, не могла знайти. Це сталося зовсім випадково: папір, підклеєний на звороті палітурки, в нижньому ріжку відклеївся, і при цій нагоді Олеся зауважила, що він узагалі тримається тільки краєчками. Відірвавши папір, Олеся дуже зраділа: на ньому були олівцем випсані ноти, нерівно, хаотично, наспіх. Продовження містилося під другою палітуркою. Ноти кінчалися сумною допискою: “Це моя остання композиція під звуки кайла. Що душа витиснула, те записав, перемагаючи втому і голод. Мое тіло покривалося ранами й цингою, я догоряв, але мою душу розривали звуки. Наспіх, потайки, як злодій, записував я їх на цей клаптик брудного паперу, з думкою про Тебе й про Дніпро”...

В кімнаті була тиша, тільки з-за вікна доносились відзвуки міста.

Дочитавши, Олеся миттю сіла за столик, узяла декілька аркушів нотного паперу і, забувши про все довкола, взялася переписувати

ноти. Скінчила тоді, як за вікном почула гомін молоді, що поспішала до школи. Вже не мала часу переграти пісню. Чим швидше вмилася і пішла на лекції, навіть не приготувавши конспекту, за що дуже потерпала. Години їй неймовірно тяглися, не могла дочекатися кінця занять, щоб вернутись додому і сісти до фортепіяну. А коли вернулась, грала “Останню пісню”, грала і не могла здушити в собі біль, що роздвоював її істоту: одна сиділа за фортепіяном, друга бродила по сопках і снігах Коліми, шукаючи Ореста.

Олеся замовкла. На її обличчі був відбиток смутку, туги і холодного спокою. Це передалося й Галині, але вона, після деякої павзи, взяла Олесину руку, попестила її, потім співчутливо подивилася на Олесю і попросила заграти “Останню пісню”.

— Заграй, Олесю...

Вставши з канапи, Олеся довго шукала в нижній шухляді письмового столика, опісля зачинила вікно, хвилину думала, вагалася.

Але Галина вичікуюче дивилася на неї.

— Галочко, — промовила врешті Олеся, — ти чула пісню нашої землі? Вийди над Дніпро, на Аскольдову могилу, між ті тополі стрункі, вранці, коли люди сплять, — ти почувеш найсильнішу мелодію. Почувеш те, що з Орестової душі вилилось на оцей папір. Хочеш на струнах — я можу. Але не забувай, що

Звуки струн не знають законів нашої дійсності, вони проникнуть крізь стіни, і їх уловить сторожке вухо. Тоді...?

Олеся гірко посміхнулась.

— Тоді по нас приїде "чорний ворон", — додала спокійно Галина.

По павзі Олеся спитала:

— Грати?

— Грай! — рішуче кинула Галина.

Олеся включила настільну лампу, притемнила її, сіла до фортепіяну і, взявши гнівні акорди, почала грати "Останню пісню".

Кімната наповнилася звуками, що з силою западали в душу, будили спогади, кликали до ясних джерел, де вічно течуть води прозорі, де щастя, любов і безжурний спів птахів...

І довго кімнату наповняли звуки, за вікном гомоніло місто, а під вікном, у стінах і довкола, тихо і непомітно причаїлося сторожке вухо...

СЛІПЕЦЬ

Він щодня під ліхтарнею на пішоході. Щодня простягає руку з довгими худими пальцями і чекає вашої милостині.

Ви проходите пішоходом, замислені чи байдужі, веселі чи сумні, але ваш погляд неодмінно зіткнеться з тими глибокими темносиніми западинами, що лишилися йому замість очей. Вам поза спиною пробіжить холодок, на мить ви вжахнетеся, і за таку ж коротку мить вас стисне за серце. Вам хочеться заплакати, ні, крикнути з розпачу! Проте, ви не плачете і не кричите, бо ви реаліст і знаєте, що крик ваш — у порожняву, а плакати тут не можна, хібащо десь у закутку, щоб люди не бачили. Але ваше серце стискається, і ви не можете відірвати погляду від того змарнілого холодносуворого обличчя, бо вам здається, що воно пронизує вас глибинами темносиніх западин. Ви на хвилину розгублюєтеся, але, щоб не спинити руху прохожих, ви покwapно витягаєте з кишені чи з торбинки п'ятдесят допійок, а може й карбованця, і кладете на долоню простягнутої до вас руки. Ви не чуєте, чи він дякує вам, тільки мигцем уловлюєте, що його

губи наче заворушились, пальці затиснулися довкола вашої монети, і за вами вслід, у юрбу прохожих, в яку ви поринаєте, тонко падає хлоп'ячий голос: — Спасибі, дядя!...

І ви аж тепер, відійшовши декілька кроків, пригадуєте собі, що біля сліпця, праворуч, сидів білявий хлопчина. Це він подякував за милостиню. Вам хочеться вернутись і висипати на долоню сліпцеві, між ті розчепірені пальці, все, що маєте в кишені. Проте, ви цього не робите, бо ви реаліст. Ви знаєте, що це було б дуже небезпечно. Але вам ще дужче стискається серце, ви боїтесь, щоб серед вулиці не заплакати, тому приспішуєте крок і йдете.

Перед вами все стоять темносині западини сліпця, що лишилися йому замість очей. Вони на вас дивляться мовчазно і холодно. А над вами сонце і синь неба, а перед вами дерева цвітуть...

Ви йдете...

А простягнута рука з довгими худими пальцями висить напружено в повітрі, чекаючи вашої милостині. Впаде мідяк чи брудний зношений банкнотик, затискаються довкола нього пальці, рука на хвилину міняє своє положення, робить повільний рух до правого коліна, де, спершись на батькову милицю, білявий хлопчина тримає подерту шапку. — Спасибі, тьотю!... тонко викрикує він, а в сліпця ледвепомітно ворухаться губи.

А прохожі все пішоходом: одні сюди, одні туди, дехто поспішає. Панночка голосно сміється (та, що з військовим під руку). І він до неї також. Вони вже досить далеко, але білявий хлопчина все проводить їх поглядом, качить їхні голови в юрбі. У військового зелена шапка, зовсім така як у його тата, тільки нова й закаблучена. В панночки каштанувате волосся, підстрижене і таке кучеряве, аж смішно... Повертають на площу Папаніна. Ні, ще зупинились. Мабуть, добалакують. А вона, мабуть, сміється. Так дзвінко, як і тут, коли проходила повз них. Ото їй весело...

Перехилившись на лікоть, хлопчина дивиться в батькове обличчя, мовчазне, худе, з темносиніми западинами. Воно засмалилось від сонця на цьому пішоході, зчорніло. На ньому ніколи не видно усмішки. І чому тато ніколи не сміється?...

— Тату... — озивається хлопчина, але раптом обриває, бо бачить, що ворухаться батькові губи і пальці правої руки затискаються довкола монети. — Спасибі, дядя! — викрикує вслід доброму прохожому, що не пошкодував милостині.

А прохожі весь час пішоходом: одні сюди, одні туди, дехто поспішає. Між ними міліціонер з великим наганом. Іде тримаючи хлопчика за руку. Щось хлопчик несе в тому пакунку? Мабуть, мамі або сестричці. А які в нього

штанята! Сині, новенькі... І черевички такі лепські! От, коли б такі мати... А поясок. Ех, поясок же в нього!... Ше й з блискучою пряжкою...

Міліціонер біля них зупинився.

— Ей, сліш! — вигукує він. — А відсунься но трохи подалі. Ач, як розвалився на пішоході, що й проходим нікудою пройти! — штурхнув носком милицю, що лежала біля сліпця. — Прибери оте барахло!

— Санко, хто це?

— Міліціонер, тату.

Обличчя сліпця напружилось гнівом.

— Проходь! Проходь! — кинув схвильовано.

— Прибери барахло, говорят тебе! Понял?!

— Проходь! Не займай! Я за родіну... Дивись, — і показав пальцем на груди, обвішані орденами.

Міліціонер махнув рукою:

— Вас таких много.

— Проходь, не займай! Я захищав родіну... Я постраждав...

— Не розсуждай! Приберись, коли тобі кажуть, а то підеш на участок.

— Я постраждав... Я за родіну... — повторяв розгублено сліпець, відсовуючись назад і підтягаючи за собою милицю.

— Да не розсуждай! — кинув кризь зу-

би міліціонер, припалюючи папіроску. — Порядок мусить бути, — додав він і, взявши синка за руку, подався пішоходом.

— Ех, і поясок-поясок... — захоплено промовив білявий хлопчина, не відриваючи зору від пояска з блискучою пряжкою, що ше й здалека так привабливо жовтів на тлі червоної "косоворотки".

— Що кажеш? — спитав сліпець.

— Поясок гарний, тату...

— В кого?

— В міліціонерового хлопчика.

Сліпець намацав Сашка і провів долонею по білявому волоссі. Потім підтягнув ліве коліно, сперся на нього ліктями і втиснув між кулаки голову. Сидів мовчки, задумано, не цікавився милостинею. Його уста не підіймалася в повітря, його уста не ворушилися навіть тоді, коли Сашко тонким голоском викрикував услід якомусь прохожому: — Спасибі, дядя!...

А на пішоході шаруділи кроки. Хвилинали гомін, хвилинами тільки шарудіння. Інколи чокали підкови військових чобіт.

По той бік вулиці, над входом у кіно, включили гучномовець. Співали частушки, пісню про партію, потім гримів марш на всю вулицю. Біля кіно слався щораз густіший гамір.

— Сашко, подай костия. Ідемо! — ска-

зав сліпець, обмацуючи довкола. Підвівшись, подав хлопцеві руку і, підпираючись милицею, пошкунтильгав у бічну вулицю.

— Иди скоріше! Чого відстаєш? — сердився шохвидина на хлопця, бурмотів щось під ніс, спотикався, на когось гримав. Але Сашко не чув батькових слів, він і не прислухався. Він усе мріяв про того жовтого пояска з блискучою пряжкою.

— Иди скоріше, бо костилем потягну!

— Я скоро, тату... Тут камінчики — уважай.

Ішли довго. Проходили знайомими провулками, спокійними і запушеними, де, здавалося, заснуло життя і погасла радість. У садочку, напроти розваленої кам'яниці, цвіли яблуні, сюрчала пташка.

Сліпець зупинився, сперся на паркан, жалібно вдихав запах яблуневого цвіту. Опісля схвильовано до хлопця:

— Ходімо, ходімо, сину...

Перетявши ще кілька вуличок, опинилися перед будинком, в якому вони жили. З-за брами вдарило вогкістю і гниллю.

Зійшли в підвал. Сашко підставив батькові розхитане віденське крісло. Він сів. Був дуже стомлений і змахував долонею піт із чола.

— Сашко, — промовив згодом, — сходи до Тимона. Тільки на одній нозі! Хай зараз прийде.

— А як нема?

— А де ж дівся? Иди.

Сашко клацнув клямкою.

— Агов! Почекай но, — завернув його батько. — Ти того... на годин дві-три піди погратися з хлопцями. Щоб тільки на десяту був.

— А їсти ми не будемо варити, тату?

— Ні. Иди — хай прийде Тимон.

Хлопчина постукотів по сходах наверх і за хвилину пробігав попід вікном, яке двома подовгастими брудними шибамися впиралося назовні в цементові квадратичні панелі, а всередині — в стелю.

Сліпець сидів, спершись на милицю і вслухався в дрібний стукіт Сашкових кроків.

Кімнату наповняла сутінь. Нагорі, десь на поверсі, гримнули дверима, хтось пробіг коридором, у подвір'ї на когось крикнув двірник.

Сліпець насторожився: знову б'ються. Ех, життя! — він жбурнув милицю в кут і сперся на стіл. Його пекли думки. — Забери барахло. Не розсуждай... Вас таких много...

Постукали в двері.

— Увійди! Це ти, Тимоне? Сідай, — сам перешкунтильгав до ліжка, звільнивши Тимонів крісло.

— Ти кликав мене?

Підтакнув головою, а по хвилині до Тимона:

— Тимонушка, збігай до промторгу. Збігай, голубчик. На, принеси бутилку.

— Бутилку? Що з тобою, Флоре? Ти ж її ніколи...

— Ех! — і тільки махнув рукою.

— В промторзі нема вже другий місяць. Кажуть — привезуть.

— То йди до Аненка, він чавить, у нього відстанеш. Тільки не барись, Тимоне. Ось на...

— Сховай, браток, сховай. У мене є свої. Мені легше їх розкарагодити, ніж тобі.

Тимон довго не вертався, бо виявилось, що Аненка забрали і не відомо, де дівся. А все ж таки йому пощастило напитати в знайомого півлітра.

Пили. Не було з чого, то просто з бляшаної чашки, що її Флор ще з фронту привіз. Закушували цибулею і черствим хлібом.

Пили й мовчали, вдихаючи підвальну вогкість, різкий запах цибулі всуміш з самогоном і дим з прилуцьких коришків, що їх палив Тимон безупину, завертаючи в газетний папір.

— Пий, Тимоне! Хай світ провалиться і ми разом з ним! Пий, дружок! Світ уже не для нас... Тебе окалічили, але ти хоч очі маєш, а мені й очі забрали... Я постраждав, я гірко постраждав... Я сьогодні обрубок війни. Усе за родіну... — налив півчашки і випив. — А тепер тобі кажуть: "Забери барахло! Не розсуждай! Вас таких много!" Ехх, будь прокля-

та така родіна! Пий, Тимонушка! Пий, дружок! Ми з тобою Європу сходили, здобували Берлін. Усе для родіни... Да будь вона...!

— Шша! — прошипів Тимон, озирнувшись налякано довкола.

— Будь вона проклята, чуєш? — Флор ударив кулаком по столі. — Пий, Тимонушка, пий!

— Тихше, Флоре... Ти ж знаєш — стіни вуха...

— Наплювать! Мені очі забрали! Мені ногу забрали! Усе для родіни... А що мені родіна дає? Ренту, якої й на тиждень не вистачає! Вогкий підвал, який жебраниною оплачую! Орденами мені груди родіна розцяцькувала! Будь вона проклята така родіна! Чуєш?!

— Флоре... — благав Тимон. — Заспокойся...

— Трижди проклята! — заревів Флор і рвонув себе за груди, де чепали ордени. Вирвав їх разом з клаптем старої військової "рубашки" і брязнув об цегляну долівку. — Топчи їх, Тимоне! Топчи! Це заплата за наше каліцтво! Топчи їх! — він засміявся так, що Тимона пронизало, і, вхопившись обіруч за стіл, топтав здоровою ногою ордени. На обличчя розсиплось мастке волосся, блищали затиснуті зуби, обабіч уст грубими пругами набігли м'язи. — Топчи, Тимоне, топчи! — викрикував на весь голос, б'ючи лівою ногою об до-

лівку. Потім, стомлений, повалився на ліжку і пронизливо сміявся.

— Флоре, заспокойся... Не смійся так голосно, — втихомирював його Тимон, сіпаючи за подерту “рубашку” на грудях. — Пересетань, за вікном почують. Біда буде...

Але Флор ще дужче сміявся, і його обличчя ставало ще більш несамовите. Раптом замовк. Спокійно підвівся. Темносині западини на місці очей обрисувалися ще чіткіше і наче вп'ялися в той простір, звідки звучав Тимонів голос:

Покивав зневажливо головою:

— Біда буде?

— А звісно. Хіба ж можна так сміятися, щоб аж стіни тряслися? Або можна робити те, що ти зробив? Аджеж побачать і почують. Дивись: вікно... — показав рукою Тимон.

— Вікно... Я його не бачу... Я ніколи вже його не побачу... Для мене вікна вже нема... Мені заслонили його на вулицях Берліна. Того Берліна, що я його своєю груддю здобував! Полив своєю кров'ю! А навіщо він мені? Питаю тебе: навіщо він мені або тобі здався? На те, щоб бути сліпцем і одноногим калікою? А ти без руки лишився. Дорого ми, браток, заплатили родіні, дорого... Хто так родіні платить, того не треба вікном лякати. Не треба, браток...

— Та я не лякаю, Флоре. Але ти ж сам знаєш...

— Знаю, браток, знаю! Але мені все одно. Коли мені родіна шкодує місця на пішході, каже “не розсуждай”, “забери барахло”, то я такої родіни знать не знаю! Я для неї барахло сьогодні. Таке барахло, як і та моя милиця, яку міліціонер чоботом відкинув. Ех, Тимоне, Тимоне!... Коли б ти був без очей, ти б знав, як то болить, коли тобі місця не дають на пішході...

Тимон слухав і пристрасно дивився на ордені, розкидані по долівці. Не витримав. Нагнувся і почав збирати.

— Не збирай! — крикнув Флор. — Це глум над моїм каліцтвом! Не треба мені їх! Я їх носити не буду!

— Флоре... — благально дивився Тимон то на сліпця, то на блискучий орден на своїй долоні. — Я позбираю...

— Не збирай!

— Візьми хоч цього.

Флор заперечив.

— То хоч он того... Це ж Хмельницького.

— Покинь, покинь, Тимоне... Не треба...

— Орден Хмельницького...

— Не треба! — твердо сказав Флор. --- Це глум над Хмельницьким. Такий глум, як над моїм каліцтвом. Не збирай. Я втопчу їх у

землю і прокляну тих, хто мені дав їх. То заплача за мою кров. Родина цяцькою мені заплатила, а не теплотою. Не збирай, Тимоне, не збирай.

По сходах дрібно застугоніло.

Вбіг Сашко. Веселий, радістю блищали очі. Але його радість раптом погасла, бо він побачив великий сум на батьковім обличчі й подерту “рубашку” на грудях. — Тимон бив тата. Вони бились, — промайнула думка. Понуривши голову, Сашко помітив на долівці батькові ордени. Кинувся збирати.

— Тату, всі ордени на землі!... — зворушено скрикнув він і, визбиравши, розхилив пригорщі. Ордени брязнули і блищали на столі.

Батько мовчки змахнув їх рукою.

Сашко вжахнувся! Дивився розгублено то на батька, то на Тимона і йому хотілося плакати. Гнівno блиснув очима на Тимона.

— Тату, за що він?...

Батько притиснув хлопця до грудей, якраз у те місце, де раніше чепіли ордени.

— За що він, тату?

Батько гладив його по русьвому волоссі й мовчав. Згодом спитався:

— Їсти хочеш, сину? Ось хліб і коло плитки цибуля. Візьми собі, їж.

Сашко вломив кусок хліба, знайшов цибулину, їв. Йому дуже смакувало. Тепер він зрозумів, що Тимон не бив тата, але чому та-

то змахнув ордени із столу, цього не міг ніяк зрозуміти. Такі гарні, блискучі... А той, що біля порога, — прямо горить!

— Тату, я позбираю. Сховаємо. Вони такі гарні...

— Не треба, сину. Хай лежать. Завтра ви метеш на смітник.

— Хоч он того...

— Всі на смітник, сину, всі, — сказав батько і, вломивши кусок шкуринки, жував замислено.

Тимон підсунув півчашки самогону.

Флор відставив.

Випив Тимон. Опісля скрутив цигарку, пускав хмари сизого диму, щось оповідав, згадував фронт, хвилинами розніжувався і сплитував сп'яна, то цілував Флора. Сашко, прилігши на ліжку, дрімав.

Рваними картинами проходила перед ними остання війна. Десь рокіт гармат, гримлять танки в бігу, дзвенять під небом літаки. Ночі — в загравах пожеж, дні — як полотнища, просякні шкратом крові. Тоді саме вона прала військову білизну, згадувала Флора, щодня перечитувала його листи. Люди мерли з голоду. Але вона мала щастя: знайома куховарка тихцем, покрадьки перед іншими, давала їй лущиння. Ах, коли б хоч крихітку хліба... Не для неї, а для Сашка. — Наташа, — ска-

зала одного разу завідувача, — занеси білизну до кладовки. Наташа занесла і, глянувши, стрепенулась: на полицках, віднизу аж догори, лежали буханці хліба. Каштанувато-рум'яні, запашні... Загорілись очі, блиснули! Вона озирнулась: нікого. Вхопивши жадібно буханець, всунула за пазуху широкої військової "фуфайки". Увечері проходили через "караулку" робітниці, проходила й вона. Згорбилась і увігнула груди, щоб не було видно. Але вартовий помітив. — А ти що ташиш? Анука сюда! — розглянули, знайшли хліб. Вартовий ударив її по лиці, потім забрали на допит. — Ти що, воровать пішла красною армію? — сказав офіцер з блискучими пагонами і сердито дивився на неї. — Я не для себе... Я для Сашка... Вже півроку хліба не бачило... Офіцер люто стукнув у стіл. — Замалчі! — потім крикнув до вартових, що привели її: — Расстрелять мерзавку!

— Тимоне, налий, — сказав тяжким голосом Флор і мацнув по столі.

Тимон здивувався:

— А ти ж казав, що не того...

— Налий!

Наливши, Тимон обережно підсунув чашку, бо злякався Флорового обличчя, що раптом змінилося і стало знову несамовитим.

Флор випив. З усієї сили брязнув чашкою об долівку і припав грудьми до стола.

Тимон підбив мозирок догори, покивав співчутливо головою і вийшов. Перейшов подвір'я, де тхнуло гниллю, і подався пішоходом.

Можливо, і ви йшли оподалік тим же пішоходом, можливо, проходили повз підвал з подовгастим вікном на вулицю, можливо, знехотя кинули оком у те вікно і бачили пляшку на столі, а біля пляшки людину, що припала грудьми до стола. Але білявого хлопчини, що згорнувшись рогаликом, смачно спав на ліжку за батьком, ви напевне не помітили. Зрештою, ви й не намагались його помітити. Вам нецікаво було також помітити й батька, що, впившись, повалився на стіл. Ви отак собі, випадково, зиркнули за ту подовгасту запилену шибу. Зиркнули, бо вона внизу, біля ваших ніг. Та й кожний це на вашому місці зробив би. Ця щоденна картина, яку ви завжди маєте нагоду спостерігати в своєму місті, ніякого враження на вас не справила, не перервала навіть ходу ваших думок, самих звичайних і життєвих, з якими ви йдете вже майже три квартали. Ви, між іншим, тепер обмірковуєте собі конспект завтрішніх лекцій. І вдома ви його старанно складаєте, а вранці йдете до школи. Тим самим пішоходом, яким уже десять років ходите. У вас тільки й думки, щоб не прогнівти завпеда і, відбувши лекції, вернутись додому та взятися до складання чергового конспекту. Бо це ваша життєва закономірність.

Це те, на що ви маєте повне право. В цю сіру мережу ваших думок влітаються думки про щоденні ваші турботи. І ви йдете. Ідете вздовж пішоходу. Ваш погляд ненароком зустрічається з поглядом білявого хлопчини, що сидить на пішоході, спершись на милицю каліки. Хлопчина так ласкаво, так благально дивиться на вас, що вам стає невимовно шкода його. Ви в кишені намацуете карбованця, але, порівнявшись з хлопчиною, ви ображено висмикуєте з кишені руку і приспішуєте крок. Ви й тепер відчуваєте на собі теплий погляд хлопчини, але ви спалахнули вже гнівом. Ви вже ображені! Це ж він, сліпец з простягнутою рукою, біля якого сидить білявий хлопчина, вчора впився самогоном і спав на столі. В підвалі з тим подовгастим віконцем. Авжеж! Так, це він: військова “рубашка” і мастке волосся. Ваша образа зростає. Вас навіть злість бере, що його військова “рубашка” полатана на грудях синьою латкою. Вам хочеться вернутись і насваритись на нього, провчити, що таким жебракам, як він, аж ніяк не випадає пити. Тільки вам ніколи — ви послішаєте до школи. Ви, махнувши злісно рукою, йдете далі. Ви не вертаєтесь, хоч відчуваєте, що білявий хлопчина проводить вас теплим поглядом.

Але ви верніться. Витягніть з кишені зношеного карбованця і покладіть на долоню сліпцеві. Між ті худі пальці.

ПАШКА З ГЕНУЇ

Від деякого часу Білогор з цікавістю спостерігав крізь відчинене вікно пташку. Маленьку, подовгасту, сталєво-цеглястого відтінку, з рум'яним волон. Хвилинами, коли вона перелітала з яблуневої гілки на куш дикої рожі, він вдоволено погляджував сиву бороду і всміхався, при чому усмішка його випромінювала якусь особливу теплоту і ласкавість, очі спалахували веселими вогниками, а чоло то роз'яснювалось, то знову покривалося хмарками наче думок, наче спогадів.

Білогорів настрої починав інтригувати панну Ліду. Відставивши мольберта і поклавши тихенько палітру, вона й собі покрадьки підходила до вікна, дивилася в садок, обдєдений зеленими штахетами, але, крім трьох молодих яблунь, присадкуватої вишні і куша дикої рожі, нічого там не бачила. Зрештою, що могла бачити, як там нічого більш і не було? А, проте, Білогор увесь час усміхався, тією ж теплотою, ласкавою усмішкою.

— Майстре, — не витримавши, звернувшись до неї, забарвивши голос легким докором, — ви або інтригуєте мене, або й справді щось

угледіли за вікном? Ні, ні, не викручуйтесь, скажіть... — перехилила голову, мов підліток, і провела грайливо очима. Звичайно, їй дуже цікаво і вона хоче знати, до кого майстер так ніжно всміхається... Авжеж.

Відвернувшись до панни Ліди, Білогор щиро засміявся:

— Жіноча цікавість не дає спокою, що? До пташки всміхаюся, дорога панно Лідо, до пташки. Он бачите, — показав пальцем, — перелетіла на яблуневу гілку?

Панна Ліда з недовірям подивилась на майстра, проте, цікавість перемогла, і вона, перегнувшись через підвіконня, справді побачила на яблуневій гілці маленьку червоноволу пташку, яка, витягнувши шийку, почала наспівувати.

— А що, бачите? Правда, пташка? — спитав Білогор.

— Пташка. Але ви не з тих, щоб до пташки всміхатись... — і панна Ліда ще раз зацікавлено пробігла зором поміж дерев і туди далі, поза штаheti.

— Не знав я, що з вас така нечемна учениця — своєму вчителю недовіряєте, — жартівливо завважив Білогор, запевняючи, що цим разом він таки до пташки всміхається, а щоб не було ніякого сумніву і підозріння до його сивого волосу, він метнувся до своєї кімнати по річевий доказ. За хвилину вернувся з

полотном невеличкого формату, старанно заверненим у папір, і, розвернувши, поставив на канапі та переможно подивився на панну Ліду.

А панна Ліда захоплено:

— Чудова пташечка!... Коли ви її змалювали, що я не бачила? Це ж та, з-за вікна, правда, майстре?

Білогор заперечливо похитав головою, сів у м'який фотель, деякий час замислено вдивлявся в картину, опісля повернув її трохи навскіс, щоб дати краще навітлення, врешті, перевівши погляд на панну Ліду, сказав:

— Ви молоді, перед вами життя в його різних відмінах: і радощі, і смуток, як звичайно, — життя...

І Білогор, як учитель і друг, бажає панні Ліді взяти від життя все те, що в ньому найкраще, не бажає тільки бачити життя таким, яким він його бачив. Замість краси і добра, що їх сам Творець поклав в основу всесенної, людина створила таку химеру, про яку й не снилось творцям химер на фронтоні собору Паризької Богоматері. І йому, Білогорові, судилося якраз пройти життєвий шлях під крилами цієї химери, коли насильство, брехня, зло були головними заповідями; коли людину вважалося тільки предметом, річчю, приналежністю того механізму, що творив зло; коли людину можна було залюбки вбити, спалити її житло, відняти в неї плоди її праці, визнати

ворогом народу, хоч вона ніколи й не думала бути ворогом свого народу; а врешті, вирвати її з корінням з землі, в яку вона вросла, і жбурнути в пашу тайги, щоб проковтнула навіки і життя і кості.

— Тікаючи від такої химери, — продовжував Білогор, — я був примушений покинути батьківське кубло, тепле, вигріте, де розливалися пахощі житнього колосу, і тинятися чужиною. Потім Генуя, пароплав, синь моря і оця дрібненька червоновола пташка...

— Яка вона ніжна... Але чому стільки суму в її очах? — співчутливо додала панна Ліда.

— Оце вона саме в момент нашого знайомства. Знайомства пташки з людиною.

В її очах дійсно багато суму і туги. Отак вона тоді виглядала, і Білогор наспіх, похапцем малював її в цій позі, в цьому тужливому настрої, боючись, щоб не перелетіла на іншу щоглу. Та, на щастя, вони були майже самотні. Пасажири, під першим враженням моря, тиснулись у носок, до бортів, діти бавились на середній палубі, а вони сиділи в кормі: він — на купі якогось мотуззя, вона — на дроті під нижньою перекладиною щогли, перед його очима, низенько. Спочатку думав Білогор, що пташка не бачить його, але, коли викінчував деталі, помітив, що її маленькі очі дивляться на нього і стежать за рухами пензля. І

він дивився в ті очі, бачив у них журливі відтіні, ловив їх і переносив на полотно. Він уперше в житті зазірав у пташині очі, повні переживання, тривоги, журби. То були маленькі зеленкуваті очі, що наливалися благанням, тихим жалем, а може, — пташиною молитвою, що випливала з маленького серця і була призначена богам: людині, морю, безмежним просторам космосу чи тим потужним дизель-моторам, що безупину крутили гвинти пароплава? Кому, Білогор не знав, у всякому разі з них пливла пташина молитва.

— Ось вдивіться, панно Лідо, і ви її відчуєте. Так, як я тоді відчув.

Заклавши руки за голову, Білогор вигідно похилився у фотелі й замислено вдивлявся в полотно: блакитно-зеленкувате тло, кусок перекладини, недбайливо надломлений рукою мистця, навскіс якась линва і під нею, на дроті, — скулена самотня пташка.

Довкола тільки сиза далечінь, над головою бездонна синява, прорізана променем сонця, внизу, за бортом, пінкі невгомні хвилі. Пароплав погойдується, йде по водному просторі, гудуть потужно дизель-мотори, отари білогривих хвиль набігають із-за похмурих обріїв, несуть солонкаву свіжість, плещуть об борти, а вічні звуки, розсипані рукою Творця, встають з глибин, здіймаються вгору, наповнюють простір тихою симфонією. І синь, що повисла над

щоглами, грає... Бо й там вічні звуки розсіпала та сама рука. Їх чує мистець, що сидить на купі мотуззя, і вона, пташка з рум'яним воллом. Вони спливають по пензлі ніжними тонами барв і лягають на полотно, зриваються срібними рибками і несуться над поверхнею вод. І пташка хоче летіти, туди, звідки пароплав іде, за ту сіру пасмугу, що між небом і водою, — у Геную чарівну. Там пломенисто цвітуть олеандри на ясному березі, там стрикочуть коники в травах, там помаранча наливається бурштиновим соком і зграї пташок рум'яноволх весело, роздзвінливо співають...

Ой, вернутись у Геную чарівну... Вона не далеко. Ось напружити добре крила, відбитись від цієї холодної гілки, пурхнути і — простір за тобою. Ех, заспівати б на весь голос, щоб крила напучнявіли піснею, — стануть прудкіші, пронесуть над водою.

Пташка витягає шийку, дивиться зеленкуватими очима в сизий простір, співає. Опісля зривається, пурхає, швидко перебирає крильцями, лапки пускає плавко, напружує зір і летить у сизий простір. Під воллом — радість, перед очима — далечінь, між крилами співає вітер, а крила прудко-прудко...

Білогор підвівся і, прислонивши долонею очі, дивився вслід за нею. Йому дуже шкода стало цієї маленької ніжної істоти, що не завагалась піти в бій з безмежним простором.

Звичайно, простір перемаже, і вона загине, не побачивши олеандрів, що пломенисто цвітуть на ясному березі... Коли б хоч маленька гілка, де б могла спочити хвилинку, а то тільки вода, чорна, розгойдана, глибока. Стерпнуть крила, втратять прудкість, і вона впаде в воду, в ту чорну, розгойдану...

Але Білогор раптом напружив зір і почав пильно вдивлятися, бо йому здалося, що вдаль, на сірому тлі неба, виділяється якась точка. Вона поступово збільшувалась, і незабаром Білогор розпізнав у ній пташку, червоноволу генуянку. Було видно, що останнім зусиллям добилась до пароплава, бо не могла вже піднятися вище, на щоглу, а сіла просто на палубі, поблизу рятувального човна. — Пташечка!... — промовив він з радістю і наблизившись, щоб узяти її в руку, але вона, прищупившись, поскакала під човен, у заглибину. Тоді Білогор нагнувся, взяв її легенько в руку, посадив на долоню, дивився на неї: була дуже стомлена, сиділа спокійно і, розкривши широко дзьобика, припішено віддихала, не звольючи своїх зеленкуватих очей з Білогора. І йому в той момент здавалося, що вона говорить до нього, наче скаржиться на когось, шукає в нього захисту. Хтось їй заподіяв кривду, і вона на когось скаржилась. Може, на людину, що твердою рукою відв'язала пароплав і вночі пустила на море, коли вона, дрібна істо-

та, спала непомітно між шоглами? Може, на сонне, що звабило її покинути берег і перелетіти з гілки олеандра вище, на перекладину шогли? Може, на воду, що розлилась так широко і закрила перед її очима рідну Геную? А може, на страшні дизель-мотори, що так сердито гули і пхали пароплав щораз далі і далі?

Пташці хтось заповідяв кривду, це Білогор розумів і співчував їй, бо й його тверда, жилага рука людини відірвала від рідного степу і кинула в далекі світи, під чуже небо, де не було пахоців ні чебрецю, ні стиглого колосу, каменистих дорогах.

— Зате, над вашою головою, майстре, где сонне позбавлене ласки, де його груди не мали легкого віддиху і ноги підкошувались по рів Південний хрест, — перебила його панна Ліда.

Білогор гірко посміхнувся:

— Горів... Але холодним вогнем. Перед моїми очима завжди стояли теплі зорі і Великий віз, що я їх залишив по той бік екватора. Можливо, це відчувала моя маленька приятелька і тому так прив'язалась до мене. Щоранку вона злітала із шогли і, дивлячись на мене своїми зеленкуватими очима, дзьобала кришки, майже біля моїх ніг. До інших не мала такого довір'я. Бо з моїх грудей, очевидно, промінювало інакше, ніж з грудей інших, і вона

це відчувала тонкістю свого інстинкту, а може, — вражливістю пташиної душі.

... В тропіках, де сонце гримить сурмами, пурхали срібні рибки, перелітали з хвилі на хвилю, виблискували проти сонця. І пташка зривалася з перекладини, пускалась над водою, облітала пароплав, потім сідала на дроті напроти Білогора. Посидівши, вибухала співом, то знову вмовкала, витягала сталеву-цеглясту шийку і напружено зорила далечінь, сизу, безконечну, розгойдану. Там, за тією водою, що так страшно гойдається, стільки дерев, зеленого листя... Цвітуть олеандри на яснуому березі, і червяк гріється на листку, згорнувшись у рогалик, жовтий, запашний... І пташки червоноволі сидять на олеандах, весело співають, перелітають з гілки на гілку. Її око бачить, її вухо чує. Вона хотіла б туди полетіти, співати разом з ними, перелітати з гілки на гілку, тільки та вода... Чому її так широко розлили?

Пташка сумно дивиться в розгойданий простір і раптом: — Тю-лю-лю!... — мов розпач зринає з маленьких її грудей та, неперекір воді і просторам, лине до генуйських берегів.

А пароплав іде, гудуть дизель-мотори, на палубі веселий вереск дівчорі, і сміх, і золотава шкірка помаранчі безжурно котиться за борт. Гойдається мовчазна синь, і вдалині, на

вінцях виднокола, стріляє вгору чужий незнайний континент. Пташка витягає шию, жадібно ловить запах суходолу, але по хвилині відвертається туди, звідки пароплав іде, та розпачливо виводить свою дзвінку коротку пісню.

— І гадаєте, панно Лідо, що вона в порті зірвалася й полетіла? Ні. Вона ні на хвилину не відставала від мене. Виносив речі з каюти, летіла за мною, зникав за дверима, верталась і сідала на лавці поблизу моїх валізок. Пасажирки сміялись, казали: — Влюбила в старого . . .

— І нічого дивного, — додала панна Ліда, — бо ви вирізнялись серед пасажирів.

— Чим?

— Бородою, майстре . . .

— Кусливі ви, панно Лідо, — Білогор посміхнувся й долонею попестив широку бороду.

На суходолі, в чужому місті, його приязнь з пташкою не обірвалася — вони приятельювали далі. Деякий час він перебував в еміграційному готелі, вона влаштувалась на евкаліпті, що ріс серед невеличкого скверика в подвір'ї. Щоранку він ставав у відчиненому вікні, дивився на південні дерева, що цвіли різнокольоровим цвітом, вдихав надморське вологе повітря, а пташка тюлюлюкала на евкаліпті. Інколи вона злігала на землю, нищпорила в траві за черв'ячками, то знову пурхала на магнолію, стрибала з гілки на гілку, тріпотала

ла крильцями. Білогор спостерігав її, слухав її співу, який зовсім відрізнявся від співу місцевих пташок, гладив сиву бороду і ніжно всміхався. Всі знали, що старий дивак усміхається до пташки, хоч одного разу його фальшиво зрозуміла товстенька дама, що сиділа в холодку на лавочці поблизу магнолії. Саме в момент, коли Білогор ніжно всміхався до пташки, вона примружила підфарбовані очі і склала уста в таку милу усмішку, що, помітивши це, Білогор скривився і відійшов від вікна. Ображена дама кинула обурено: — Подумеш, бородатий козел!

Але минали дні, приходили нові турботи: треба було залишити готель і перейти на свою квартиру. Білогор раннім ранком виїздив до міста, кидався на всі боки, розбивався, шукав, а квартири ніяк не міг знайти. І тільки згодом пощастило йому приміститись в одній кімнаті на периферії. За біганиною не мав часу зайнятись маленькою приятелькою, і вона десь зникла. Хочачи віднайти її, приїздив до скверика, днями висиджував під евкаліптом, нахлухуючи, чи не почує її співу. Інші пташки співали, але генуянки між ними не було. Білогор утратив надію віднайти її.

— Нема . . . — сказав зрезигновано одного вечора, проходячи сквериком.

— Кого шукаєте?

— Не бачили ви пташки, отут, на евкаліп-

ті? Сталево-цегляста, з рум'яним волом...

Сторож співчутливо похитав головою і провів аж до воріт шукача "пташки", пояснюючи, що адміністрація готелю ніяких "пташок" вечірньою порою сюди не впускає, хоч вони дуже намагаються в цей скверик проникнути. І взагалі він не радить шукати тут "пташок", бо це може погано скінчитися.

З того часу Білогор перестав приїздити в скверик і приступив до викінчування картини "Весна", яку почав малювати ще в Австрії. Але робота не йшла: постійно з'являлась перед очима маленька генуянка і заповняла думки. І де вона могла дігись? Мабуть, знайшла своє товариство, літає в зграї сірокрилих друзів, виспіває, молиться новому сонцю. І Генуя, мабуть, промайнула, як пташиний сон...

Минуло декілька тижнів. Білогор почав забувати про пташку і, хочаби відпочити та набути свіжих вражень, поїхав над море. Пройшовшись надбережною, він присів на кам'яній лавці й замислено дивився на хвилі, що безупину котились на берег. Пошум хвиль пригадав йому пошум рідного лісу восени, коли довкола пливе тиха молитва, під ногами шелестить опалий лист, між ним виблискує золотавий жолудь, а звіддала чути скрип явора й осінній спів вічнозеленої сосни...

Білогор зітхнув і похитав головою. Але раптом він насторожив слух: десь поблизу

васпівала пташка, зовсім так, як його генуянка... Він швидко встав і подався вглиб надбережного парку, простуючи туди, звідки нісся знайомий спів. І врешті, підвівши зір догори, невимовно зрадив: на гілці італійської пинії сиділа вона, генуянка з рум'яним волом. — Пташка... — озвався він ніжно з-під дерева, і йому здалося, що вона його пізнала і її спів налився радістю...

— Майстре... — перебила його панна Ліда, — ви просто неможливі. Звідки у вас така певність, що вона вами зраділа? Влюбила у вас, чи що?

Білогор посміхнувся.

— Не знаю, чи вона в мене влюбила, але я в неї таки влюбився і то найпалкішою любов'ю. Бо я в ній бачив клаптик мого степу, в очах — клаптик рідного неба, пір'я зберегло пахощі мого задуманого лісу, а крила — п'янкий пошум мого весіннього вітру. Адже вона була такою ж вигнанкою, як і я, з тією різницею, що я пішов на вигнання свідомо, вона ж — із-за необережності. Випадок хотів, щоб пароплав, на який вона вдень перелетіла з надбережних олеандрів і заночувала між щоглами, відплив опівночі і повіз її в далеку країну. Це було звичайне непорозуміння та й годі. Одне з тисячі тих, з яких складається все наше життя.

Непорозумінням видається тепер Білого-

рові й те, що він щодня відкладав пензель і їхав до надбережного парку на побачення з рум'яноволою приятелькою. Але це приходило якось само від себе: його щось тягнуло, і він їхав, сідав на кам'яній лавці і просиджував годинами. Вслухаючись у знайомий спів, він відсвіжував спогади в своїх думках, творив нові задуми і не помічав, що так скоро час минає.

А пташки, сп'янілі весною, заливалися співом, парувалися, вили гнізда. Працьовитий "орнеро", як звичайно, почав собі ліпити гніздо на телеграфному стовпі, тут же, над надбережною. Він приносив сіру глинку, старанно укладав її, виліплював, виводив отвір на північ. З діда-прадіда він знає це правило, бо з півдня може прийти сухий вітер і спалити його немовлят, що колись наповнять радістю його ліплєну хатинку.

Щодня на березі моря гомоніли хвилі, несучи на срібних хребтах одвічну симфонію, що впливала з глибин і безмежних просторів. Щодня в надбережному парку кипіла пташина праця, розливались радісні співи, вигрівалась ніжна пташина любов. Усі раділи, всі впивались життям. Одна тільки пташка, маленька, подовгаста, сталєво-цеглястого відтінку, з рум'яним волом, літала самотня. Вона не могла знайти собі пари, бо в цій зграї пташок не було її

роду. Перелітаючи з дерева на дерево, з гілки на гілку, вона витягала цеглясту шию, сумно дивилася вдаль, тюлюлюкала, співала. Але спів її дедалі наливався жалем, обривався, стихав. Бували дні, що Білогор зовсім не міг його почувти. Тоді він ходив поміж дерев, обводив зором по всіх гілках, придивлявся між листям і знаходив свою приятельку то на евкаліпті, то на помаранчі, то на синій акації. Сиділа скулена, мовчазна, зажурена. І йому було дуже шкода цієї маленької істоти. Він дивився на неї, тепло всміхався, приносив свіжі кришки, сипав під деревом, але її настрої від цього не кращав.

Одного дня, обійшовши весь парк, переглянувши всі дерева, всі гілки, обдивившись між листям і цвітом, Білогор не знайшов генуянки. Проте, не втрачаючи надії, він протягом двох тижнів щодня приїздив пополудневою порою в надбережний парк і шукав її, та все надаремне.

— І так я втратив свою приятельку, панно Лідо... — з щирим жалем закінчив Білогор, дивлячись на картину, що стояла на каніпі.

— Очевидно, кудись полетіла, зрадивши вас, майстрє...

— Недобрі ви, панно Лідо, — жартуєте собі, не хочете зрозуміти трагедії цієї малень-

кві істоти. Вона не зрадила. Пташка не вміє зраджувати, та ще й така ніжна, як моя генуянка... Її зламали тверді закони життя.

Уставши з фотеля, Білогор підійшов до вікна. Хвилинку дивився в садок, а потім покликав панну Ліду і, поклавши руку їй на плічко, показав пальцем у напрямі куща дикої рожі.

— Як вам здається: не подібна ця пташка до моєї генуянки, що?

— Дуже подібна, — поважно ствердила панна Ліда.

— А тепер вірите старому, що він таки до он тієї червоноволої пташки всміхався?

Панна Ліда підтакнула, проте, обкинувши веселим поглядом Білогора, лукаво посмінулась.

ЗАЙВИЙ

Війна вирвала його, як і тисячі інших, з м'якого западного ґрунту і, набавившись до схочу, жбурнула поза борт, мов зайву іграшку.

Відпливали в далеку синяву пароплави, поспішав, суєтився народ, поїхав і він — Євген Олексійович.

— Ну, й що ж? — добродушно посміхнувся на другому березі, ухилиючи сивого вилялялого капелюха. — В житті буває...

Поволі все вкладалося. Син улаштувався на фабриці, Євген Олексійович виконував роллю господині, а впоравшись з домашньою роботою, сідав за невеличкий столик і починав свою наукову працю. Мав багато нових думок, великих задумів, планів на майбутнє, а найбільшим його бажанням було поповнити новими творами бібліотеку, що містилася в трьох подорожніх валізках.

І все якось ішло.

Але одного пополудня до його напівтемної кімнатки відхилила двері товста сторожиха.

— Сеньор, це до вас. Ще вранці принесли, але вас не було вдома.

Євген Олексійович мовчки підвівся, зняв

окуляри, привітав прибулу добродушною усмішкою і, сказавши з увагою “грасіяс”, узяв телеграму. Подивився своїм звичаєм, чи до нього заадресована, і, знизнувши здивовано плічками, відкрив її.

— Із шпиталю? ... До мене? ... Нічого не розумію.

Але за хвилину все стало ясне. Дирекція шпиталю повідомляла, що його син, у наслідок нещасливого випадку на фабриці, був перевезений до них у безнадійному стані і там помер у ранкових годинах.

Євген Олексійович відкрив широко очі, щось затрусило його істотою, загойдалась долівка під ним, і на устах захололи слова: “С-син! ... Мій син” ...

Підхмарень Каванаг ¹⁾, що височів оподалік, напроти невеличкого віконця Євгена Олексійовича, цих слів не чув. Стояв спокійно, твердо, самовпевнено. У великі вікна вливалось весінне сонце, морський вітерець м'яко тріпотав крильцями по стінах, оббігав завітчані балькони і тераси, стрибав по підвіконнях і з усмішкою перелітав на інші підхмарні.

За віконцем Євгена Олексійовича, що майже впралося в сіру стіну сусідньої кам'яниці, було тихо і душно. Інколи віддавало відгомном вулиці. Але Євген Олексійович нічого не

¹⁾ Каванаг — найвищий підхмарень у Буенос-Айресі.

чув. Сидів згорблений на ліжку і думав. Довго-довго ... Опісля щось пригадав, покvapно підвівся і, забувши навіть сивого вилинялого капелюха, подався кам'яними сходами вниз. Опівночі, коли вертався, стомлений і розбитий, сторожиха кинула невдоволено: “Не думайте, сеньор, що завжди так пізно відчинятому!” Євген Олексійович так не думав. Він зовсім не думав. Він, здається, забувся навіть сказати “грасіяс” і привітати її добродушною усмішкою. Ішов кам'яними сходами вгору, підіймався на четвертий поверх, хвилинами зупинявся відпочити. Хтось у проході обтирався об його плічко, кидав з чемности “пробачте”, провадив згорблену постать здивованим поглядом і подався вниз або вгору. Євген Олексійович нікого не помічав, нікого не бачив. І тільки на другий день, як у його свідомості дещо з пережитого відбилосся рефлексом, він заплакав.

Так почалась остання дія в житті проф. Стеблини. Старість лягла на його чоло тавром. Де не повернувся, де не пішов, скрізь ніс тавро на собі, і всі його бачили. Скрізь відповідали йому співчутливо, але таки прямо в обличчя: “На жаль, пане, на жаль” ...

Євген Олексійович спочатку переживав таку співчутливість, а згодом так звик до неї, так з нею зжився, що вже було дивно, коли йому інакше відповідали. Завжди добродушно

посміхався, ухилив сивого вилялого капелюха, дякував і просив пробачення, що насмілився потурбувати.

Проходив людними вулицями, протискався крізь юрбу, зникав у ній, ставав на хвилину непомітним. Сивий вилялий капелюх плив, погойдувався, перехилявся до сонця, прилипає до вітрин, то знову десь на розі ховалася зношена, як і той капелюх, постать Євгена Олексійовича, щоб згодом появитись серед тисячі строкатих, різношерсних постатей. Усі рухались, сміялись, жили. Серед них рухався і він. Тихо, спокійно, непомітно. Ніхто його ні про що не питав, ніхто не забороняв ходити по людних вулицях, протискатись крізь юрбу, вдихати морське вологе повітря. Ніхто й тавром його не цікавився. Сивий вилялий капелюх прикривав усе: і срібний волос, і тавро, і серце, що десь там, де глибокою западиною ввігнулись груди, тихо вистукувало свої удари.

Стомлений, сів на лавочці в парку. Довкола бігали діти, весело дзвеніли, гралися в піску і блимали з-під лоба на смішного дідуся. Одне грудочку кинуло, щоб нав'язати знайомство. Дівчинка погрозила пальчиком.

— Ну-ну!... Не можна дідуся зачіпати. Дідусь добрий.

Підійшла ближче і дещо несміливо дивилася в очі.

— Правда, ти добрий, дідуся?

Посміхнувся. Провів долонею по її каштануватому волоссі.

— Недобрий, дитинко.

— Еє... — недовірливо подивилась, — неправда. А чому в тебе такі очі?

— Які?

— А такі, як у моєї мами, коли на мене дивиться. Ти добрий, дідуся. А в тебе нема чокляди?

Її зеленкуваті очі, що своїм відтінком нагадували оксамитовий листок люльочника, так глибоко й довірливо дивилися на дідуся, що він відрухово сягнув рукою в кишеню. Але в тій же хвилині пригадав, що там нічого не може знайти, крім сіренького гудзика від камізелки. І ця свідомість упекла його. Ніяково стало перед цією маленькою істотою, що так довірливо дивилась на нього глибокою зеленкуватих очей.

Поквапно встав, поквапно наклав сивого вилялого капелюха, поквапно віддалився.

Дівчинка була розчарована...

Жалісно дивилася вслід і проводила дідуся зеленкуватим поглядом, доки не зник на закруті паркової алеї.

Ішов важкими кроками, поринав у юрбу, випливав на трамвайних зупинках, перетинав необережно вулиці.

Кудись простував,

Спішив на фабрику. Тут ще не був. Тут мусять його прийняти. Викладе їм усе, переконає їх, що так далі не може бути. Зрештою, він не такий уже й старий. Ще може працювати. Отак їм і скаже. Згорблений? Похилений? Сивий волос? М'язи втратили пружність? Що з того! Хай сторожем десь... Заспить, не догляне? О, ні, ні!

Євген Олексійович випростовується, добродушно посміхається, ухилає сивого капелюха. Говорить щиро, переконливо. Його уважно слухають, йому співчують, хочуть допомогти. Вони радо... Хто б не розумів його положення? Звичайно, звичайно...

— Тільки, на жаль, пане, у нас нема відповідного місця.

— Може за пів заробітку, а там — побачите?

— З дорогої душі, але...

Службовець так переконливо, так щиро розводить руками, що Євгенові Олексійовичеві аж ніяково. Він добродушно посміхається, ухилає капелюха, дякує, просить пробачення, що насмівився потурбувати, і за хвилину віддаляється від фабрики, поринає в юрбу, щоб незабаром виринути на площі або на схрещенні гомінких вулиць.

Біля вітрин, із-за яких привабливо дивляться каштануваті ковбаси, переброєна соковита шинка, запашні паштети, Євген Олек-

сійович зупиняється, відрухово сягає рукою в кишеню, робить крок у напрямку входу. Але вмить щось пригадує, безвладно опускає руку, швидко відвертається і йде сірим довгим пішоходом. За ним біжать пронизливі звуки автомобільних сирен, хрипливі крики гучномовців, різкі оклики продавців газет, гомін юрби. В ніздрі б'є запах страв, тяжкий, насичений. Але Євген Олексійович іде спокійно, обважнілими кроками, похилений наперед, згорблений. Інколи добродушно посміхнеться, комусь зійде з дороги, об когось плічком торкнеться, просить пробачення. Часто стає під книгарнями, прикипає зором до книжок, довго думає, перечитує авторів, замислено йде всередину. Але нараз ударить якась думка — вертається з порога, злегка ухилає капелюха, немов перед кимсь вибачається, і прискореним кроком прямує в сіру перспективу вулиці.

У скверу, десь у тіні пальми чи евкаліпта присяде, вийме з кишені шматок хліба, дробить голубам і собі покрадьки киде на зуб. Голуби наспіх, один поперед одним, збирають кришки, зиркають попелястими очима на смішного дідуся. А він добродушно посміхається, ласкаво пестить їх зором.

— Еє, я більше не маю... — виправдується, коли вони, видзьобавши все до крихітки, питально дивляться в його долоні.

Пошум міста, змеханізовані відгуки ву-

линь лишаяються десь поза ним. Він їх не чує. Він дивиться на рахманних голубів і почуває себе щасливим. Турбує його тільки те, що ви-топтав підметки і ні за що підбити. Та, зрештою, хіба це аж така проблема, щоб задля неї втрачати душевний спокій? . . . Щоб задля неї не випромінювати добродушної усмішки рахманним голубам? . . . В їх попелястих очах бачить себе, свій сивий капелюх і чотири гудзики камізельки, що так лагідно звисає над запаланими грудьми. І справді приємно дивитись у голубині очі, попелясто-осінні, де — ні злоби, ні гніву, ні кривої думки. Маленькі попелясті дзеркальця і тільки.

Пригадується трагічний епізод. Саме вкочувалося сонце з-за Дніпра, як несподівано хутір облетіла вістка: "Бура кішка задушила Блакитного!" (Так його звали із-за блакитно-сталевого відтінку пір'я). Це була гордість і краса Євгенового голубника. Не хотів вірити! Але факт був фактом: на горищі, поблизу димаря, лежав Блакитний . . . Євген заплакав. Піднявши жертву, зустрівся поглядом з попелястими очима: на бантині сиділа голубка. В її правому оці блищала сльоза. Голубина, непомітна . . . Таку сльозу Євген бачив декілька разів у житті. Але це було дуже давно . . .

Під впливом думок здрімнувся Євген Олексійович, і, коли прокинувся, голубів не було.

Перед ним проходили люди . . .

. . . Над морем, що так ніжно колихало душу й гасило важкі, розпалені думки, Євген Олексійович просиджував годинами. Дивиря, вдихав вологість, яку вони несли на срібних хребтах, і хвилинами підводив зір понад сфалдовану поверхню. Довкола кигикали чайки, а там, удалині, де вузенька смужка прорізує небо й воду, його зір зупинявся і застигав. У зіницях відбивалося небо і море, але в самій їх глибині ясніли золотисті береги. Невидимі, далекі . . . І думка йшла, одним одна, самотня — в синю просторінь, за опуклі обрії, досягала золотистих берегів. На устах появлялась добродушна усмішка, і здавалося, Євген Олексійович перед кимсь вибачається, що насмілився так далеко думкою полинати . . .

А вітерець, легкий, вологий, спливає по сивому волоссі і глумливо намагається здмухнути з голови вилинялого капелюха.

Море і небо вливали в душу Євгена Олексійовича особливий спокій, але одночасно й тугу за далекими золотистими берегами, де промайнуло дитинство, безжурна молодість, а потім — роки наполегливої наукової праці в університеті. Усе за ним. Усе поніс час на своєму хребті у минуле . . . Ні, не все! Ще й перед ним трохи шляху. Пройде до кінця! Не залишить ні кроку!

Євген Олексійович покvapно встає, по-

правляє сивого капелюха і прямує додому. І тут, за невеличким столиком, обклавшись книжками, продовжує ще в університеті почату працю про схрещення лікувальних рослин. Забуває про все. Маленька кімнатка наповняється тишею, поскрипом пера і час від часу — м'яким шелестом паперу. Йому в цій атмосфері так приємно, так добре, так змістовно, що хотілося б час зупинити і вічно сидіти прикованим до столика й книжок.

А думка — напружена, як лук — горить, породжує нові думки, дзвенить у простір.

Це в кімнаті Євгена Олексійовича, в тій маленькій на четвертому поверсі. А в підхмарнях, що фантастичними силуетами повисли на темносиньому полотнищі неба, рвуться сміхи, стихає гомін і западає звичайна щоденна північ. Зовсім така, як і в доку № 4, куди мусить поспішати Євген Олексійович.

Уже останню хвилину зарубує годинник.

Перо вмовкає, обривається шелест паперу, Євген Олексійович покvapно встає, поправляє окуляри, простягає руку по сивого капелюха і сходить униз. А там — вулицями і провулками, сіро і непомітно, прибуває в док № 4 та починає працю нічного сторожа. Обходить довкола довжезні склади, постукує палицею, інколи пристане на хвилинку, інколи присяде, прислухається. І так усю ніч. А вранці, коли перший промінь упаде на воду, вертається до

своєї кімнатки на четвертому поверсі, лягає трохи спочити, опісля снідає й обідає одночасно і, не гаючи дорогого часу, сідає за столик.

Але це щасливе життя не довго тривало. Виснажений частим недосипанням, Євген Олексійович однієї ночі заснув. Та коли б заснув... А то отак, настоячки, сперся грудьми на якусь бочку... І сам не знає, як воно сталося — здрімнувся крихітку. Розбудив наглядач. Євген Олексійович ухилив сивого капелюха, добродушно посміхнувся і вибачався, що насмілився крихітку здрімнутись. Той нічого не сказав, тільки порадив зйти вранці до канцелярії. А там виплатили гроші і з боєм заявили, що, мовляв, їм дуже прикро і неприємно...

— Але, на жаль, на превеликий жаль, дідуся, ви в нас не можете працювати.

Євген Олексійович пробував пояснити, переконувати, але, побачивши страждання на обличчі службовця, ухилив сивого капелюха і вибачився, що насмілювався турбувати.

Три тижні не виходив на місто. Сидів, напружено думав, писав. Та, коли ствердив сумний факт, що в правій кишені камізельки лишилося декілька мідяків, глибоко задумався, пройшовсь по кімнаті, опісля почав перелистувати записну книжечку. Знайшов потрібне. Зір тупо спочив на листочку паперу, чоло спохмурніло, лише скельця окулярів відбивали концентрацію думок.

Вагався. Довгу хвилину вагався, аж уреїцті щось перемогло, і він простягнув руку по сивого вилялого капелюха.

Іхав трамваєм, шукав, питав прохожих і, кінець-кінцем, знайшов. На великій вивісці над дверима фабрики якихось машин було чітко написане те саме прізвище, що й у його записній книжечці. Це відкриття дещо збентежило Євгена Олексійовича. Не повірив, подивився ще раз на адресу: таки він!

— Молодець Микола Остапович! — щиро промовив до вивіски, похитуючи головою і добродушно, тепло посміхаючись. — Дивись — і фабрику має!...

Побіч фабрики, у деякій віддалі від вулиці, пишалася гарна вілла. Дві пальми при вході надавали особливого, екзотичного вигляду.

Євген Олексійович протер окуляри і дуже уважно прочитав бронзову табличку на фіртці.

— І ще б! Звичайно — він!

Легенько натиснув дзвінок і, почувши кроки всередині, старанно обсмикав ріджак та мацнув, чи всі гудзики камізельки застібнуті.

— До кого, сеньор? — спитала панночка в білому чепчику. Її зір скісно зісковзнувся із сивого капелюха і впав на дещо завеликі черевки прибулого. — Ви, очевидно, не сюди?...

Євген Олексійович дуже ввічливо й спо-

кійно переконав її, що таки сюди. Ось у кишені має навіть адресу. Аякже, аякже...

Панночка, хоч і нерадо, але впустила, сказавши почекати в передпокої. Згодом, коли в салоні пригас веселий сміх і гомін, м'яко зашімшії портбери, і появився сам Микола Остапович.

— Ну, нарешті! Я так і думав. Пора, пора... Давно пора відвідати земляка, Євгене Олексійовичу. Ке таль? Як живеться? Виглядаєте непогано. Ось бачите! Кажу вам: тут людина не загине. Оо,но-но...! — при цьому дуже вдало й майстерно придумкував. — Га, звичайно, спочатку тяжко. А скільки я набідувався, один Бог знає! Нераз і в бур'яні дєводилось ночувати. Було всього. Зате, тепер — бачите! Так, так, Євгене Олексійовичу...

— Папа! — задзвенів жіночий голос із салюну.

— Хвилиночку, Аніга, хвилиночку!...

Микола Остапович вдоволено пояснив:

— Це моя донечка-пестунка. Ні на секунду не хоче без батька лишитись. Вона з гістьми. Та хай собі там бавляться, а ми тимчасом перейдімо до мого кабінету. Там затишно — спокійніше побалакаємо. Будь ласка, будь ласка... Капелюшок можна ось тут, у передпокої... Сідайте, Євгене Олексійовичу, та почувайте себе як удома. Я ось зараз шкляночку вина.

Євген Олексійович повів зором по гарно-обставленому кабінеті, забубонів пальцями по письмовому столі і сам до себе добродушно посміхнувся.

— Ну, ось і я вже. Пробачте за чекання, — кинув Микола Остапович находу, тримаючи в одній руці пляшку сидри, в другій — два бокали.

— Навіщо стільки турбот, Миколо Остаповичу?

— Нічого, нічого . . . Трохи прохолодимось. Розкажіть ж, як живеться? — наливаючи шипучої сидри, звернувся Микола Остапович. — Уже, мабуть, місяців три, як ми не бачились. Мені фабрика забирає весь час, нема коли дихнути. Але ви, Євгене Олексійовичу, таки могли колись навідатися. Забуваєте старого друга. Ну, ну, не виправдуйтеся . . . — жартівливо погрозив пальцем. — Ех, знаєте, ті турботи . . . Іноді й не радий їм. Але що ж — узяв хрест на себе, неси, чоловіче. Але ж бо пийте, Євгене Олексійовичу. Будь ласка, будь ласка . . . Ви сьогодні неначеб не в настрої? А що вам? Невже і в вас якісь турботи?

Євген Олексійович добродушно, але дорічить сумно посміхнувся.

— Ну, нічого. Все буде добре, кажу вам. Ось я трохи впораюсь з працею (тепер сезон — сила-силенна замовлень!), тоді придивлюся ближче до вас. Яюсь спільними силами

створимо вам кращі умови життя, си́на влаштуємо на відповіднішу роботу . . .

Тут Микола Остапович раптом обірвав, бо побачив, що за скельцями окулярів Євгена Олексійовича заблїсла сльоза.

— Мій син помер . . .

В кабінеті запанувала тиша.

За хвилину з салону нервово задзвенів жіночий голос: “Папаа . . .!”

Микола Остапович швидким кроком вийшов з кабінету, а коли вернувся, його обличчя було веселе, рум'яне і свіже.

— Нечемна Анїта, не дає спокою. Пробачте, дорогий Євгене Олексійовичу, — зам'явся господар, — чи не могли б ви потурбуватись до мене завтра? Десь цією порою. Не буде гостей, Анїта поїде над море, матимемо більше часу про щось конкретне для вас подумати. Вам би якусь працю . . .

— Якщо не прогніваєтесь, — несміливо підхопив Євген Олексійович, — то я в цій самє справі . . .

— Але ж бо! Тільки, будь ласка, завтра . . . Завтра, дорогий Євгене Олексійовичу.

Голос Миколи Остаповича бринів м'яко, співчутливо. Яюсь машинально, не думаючи, вивів земляка до фіртки, тепло потис йому руку і дуже вибачливо додав: — Завтра, дорогий Євгене Олексійовичу, завтра . . .

Євген Олексійович ухилив сивого капе-

ліюха, добродушно посміхнувся і попросив пробачення, що насмілювався потурбувати.

Микола Остапович зачинив старанно фіртку, зі сходів кинув землякові тепле приятельське "чав!" (що, здавалося, й пальми ніжно повторили) і подався до гостей. А Євген Олексійович перейшов на другий бік вулиці, хвилинку постояв, подумав і, добродушно посміхнувшись, попростував до трамвайної зупинки. Що ніс у душі, не відомо, бо все прикривали сивий капелюх і старенька камізілька, що звисала над западиною грудей.

На розі зникла його згорблена постать, затихли повільні кроки, вулицею пробіг морський вологий вітерець, підкидаючи шматок пожовклого паперу...

...Проминуло чимало днів, Микола Остапович зазнав не однієї турботи, та все таки, справившись трохи з роботою у фабриці, рішив навідатись до земляка. Його темносиня лімузина, злегка підстрибуючи, тихенько шаруділа по асфальті, поспішаючи в надморську дільницю.

Довелось довго їздити завулками, шукати, проте, знайшов. Підійнявся на четвертий поверх. Подзвонив. Вийшла сторожиха і, витираючи спітніле обличчя, питально дивилась на прибулого.

— Тут живе сеньор Стебліна?
Вона здивувалась.

— Той вехо ¹⁾? Давно нема.

— Що, перейшов на іншу квартиру?

— Но, но, сеньор. — муріо ²⁾.

Микола Остапович остовпів. Вістка була надто несподівана.

— Як? Коли? ...

— Вас це дуже цікавить? — недовірило подивилась.

— Це мій земляк, приятель ...

— Аа, шкода. Спокійний був квартирант. Тільки дуже бідний. Йому й син помер. О, так, так ...

— Хвилиночку, хвилиночку, сеньора ...

А що було причиною смерти старого?

— Яка тут причина? Помер та й годі.

— Чи не знаєте випадково ...?

— Пробачте, сеньор, я не маю часу! — вже з гнівом у голосі сказала сторожиха і зачинила двері.

Микола Остапович постояв хвилинку, поміркував, опісля безпорадно розвів руками, зійшов униз, сів у темносиню лімузину і поїхав у тому напрямку, звідки прибув.

У тій самій хвилині підхмарень Каванаг купався в сонці, пив морське вологе повітря і, примружуючи ліве око, спокійно, байдуже дивився вслід темносиній лімузині.

¹⁾ Старий.

²⁾ Ні, ні, пане, — помер.

НАЛОЖНИЦЯ

**“Визволи мене, Господи,
від лихих людей. Від чоловіка насильного заступи мене”.**

(Псалом 140)

— “Коли це до вподоби цареві, нехай вийде від нього царська постанова і запишеться в закони перські та медійські, і не зміниться, що Астинь не входитьиме перед лице царя Артаркеса, а її царське становище цар передасть іншій, що ліпша від неї...”

Цар довго думав, палав гнівом, опісля зупинився на мармуровому помості, викладеному зеленим і чорним каменем та перловиною. Умить гуслярі перервали гру, і десятки очей пильно стежили за його рухами, чекаючи, яка відповідь упаде з його уст.

— Розумні твої слова, Мемухане. Ось перстень мій царський. Хай скріплять ним письма, писані в кожний край його письмом і до кожного народу його мовою.

— Царю, прийми й ще одну пораду слуги твого Мемухана.

— Твої слова завжди розумні і вони цареві до вподоби. Говори, Мемухане.

— Вишли, царю, виглядачів до всіх країв твого царства і накажи їм зібрати всіх молодих дівчат, гарних на вид, у престольне місто Сузи, в палату жіночу під догляд Гегая, скопця царського. Нехай видадуть їм пахоті до натирання, і дівчина, що вподобають її цареві очі, хай буде царицею замість Астині.

Скінчивши, вклонився впояс цареві і не лягав на своє золотом ковчане ложе, доки цар не сяде.

Цар сів на престольне крісло й опустил обважніло руки на золоті опертя, оздоблені найдорожчими самоцвітами, що їх достарчили купці перські та медійські.

— Буде по слову твоєму, Мемухане.

І знову забриніли гуслі, пішли в танок медійські повногруді дівчата, заграло золотаве й червоне вино. Срібний і золотий посуд, ціною в тридцять тисяч талантів, мінявся щохвилини разом із зміною страв. Так цар звелів, щоб придворні князі, сатрапи і військові начальники бачили й дивувались його незліченним багатством. І вони, сп'янілі вином, пахощами білих азалій і рож, вельми дивувались. Голосно хвалили багатства царя і не могли нахвалитись. Їм очі раз-у-раз розбігались, коли дивились на різнокольорові й яхонтової барви вовняні тканини, завішені на висонових і пур-

пурових шнурках та срібних каблучках.

Один лише Аман, що його ложе, з ласки царя, найвище стояло праворуч престольного крісла, мовчав і таїв у душі заздрість велику й образу. Його ж бо, першого з князів, цар не пошанував! Завжди поради Аманові були найкращі, а нині Мемухан розумніший. Мемухан!...

Бодем перекошилось Аманове обличчя, загляв у душі і повернувся на лівий бік, аж захрустіло в лікті. Радо встав би і пішов би в свою палату, щоб не бачити ні Мемухана, ні наревного обличчя, та цього вчинити не міг, доки бенкет не скінчився. Це ж образило б царя і стягнуло б гнів його великий.

А бенкет гримів, веселились гості, парувало золотаве й червоне вино. І аж тоді, як над престольним містом відцвіли останні зорі, запанувала тиша в царському саду, тяжка, млюсна, напоена пахощами азалій.

Перший сон полонив достойних гостей, коли Естер босоніж по росі наближалась до Еламового джерела. Зачерпнувши хлодної води в глиняний глечик і привітавши усмішкою жовтавий промінь, що продирався із-за гори, весела і свіжа верталась додому. Скрадалась вузьким провулком, не хотючи наткнутись на стару Орфу, якої чомусь не любила. Але перед Орфиним оком і комашка не сховається. і

червяк у траві не просунеться, щоб вона його не помітила.

— Есте-ер... — несподівано впало з-за муру.

Дівчина здригнулась і мимохіть зиркнула в той бік. Але там вона побачила не більше, як одне заскалене око, закарлюченого носа і худі щелепи з двома жовтими зубами.

— Ти й сьогодні перша з водою...

— Не знаю, Орфо.

— А я знаю... — і Орфа захихотала так тихо, що Естер відчула на собі холод.

— Не смійся так страшно, Орфо...

— Орфин сміх лякає тебе? Не бійся його — Орфа зла тобі не бажає. Хочеш бути щасливіша від усіх дівчат юдейських, будь собі, Орфа не боронить.

— Чому, Орфо, щасливіша?

— Чому? Хіба тебе не навчив Мардохей? Він усе знає, спитаєш його... — і півобличчя сховалось за мур, лишивши по цей бік відприск тихого хихоту.

Естер здивована й несвоя: чого та Орфа хотіла? Чому сміялася, аж холодом проймало?

Пішла прискореним кроком. Під хатою застала Мардохея. Годував козу. Поставила глечик з водою в пісок.

— Мардохею, ти все знаєш?

Він уважно подивився.

— А що треба знати?

— Орфа казала, що ти все знаєш . . .

— Адонай усе знає, а ми — що нам знати? А що тобі Орфа? Ти не слухай Орфи.

— Вона сказала, що я хочу бути щасливою від усіх дівчат юдейських. Каже: “Мардохей усе знає, питаєш його”.

Мардохей сів під смоківницею й замислено перебирав худими пальцями по рудій бороді, опісля покивом голови прикликав Естер ближче.

— Ти не слухай Орфи, вона вміє заклинати гадюк. А хто їй дав таку силу? Адонай, скажеш? Вона Адоная не любить.

— Хіба можна Адоная не любити, Мардохею? Адже він дає сонце, воду, посилає теплий дощ, щоб колосився ячмінь і росла свіжа трава для кози. Щоб смоківниця наливала смачні овочі. Вночі каганці оливні засвічує на небі, щоб людям було видно і ніч не була чорна й страшна.

Естер підвела великі темні очі й хвилинку подумала.

— А цікаво, Мардохею, чи той вівчар, що пасе вівці в Еламовій долині, любить Адоная? Він так гарно співає . . . Це ж Адонай дав йому такий голос?

Мардохей мовчки підтакнув і пішов доїти козу.

Естер заспокоїлась і, пам'ятаючи Мардохееві слова, далеко обходила Орфин мур. Уяв-

ляла навіть, що за ним лежать гадюки, зачакловані Орфою, і ще якісь страхіття . . . Але такі образи малювались в уяві тільки вранці, коли Естер верталася з водою. Нагомість опівдні, коли на довгий білий хітон накидала через плече синю тканину і в нових сандалах поспішала на міський майдан продавати квіти, зовсім забувала про Орфу і про її осоружний мур. У неї тільки й думки було, щоб продати квіти і принести Мардохееві кругленьких монет.

Сьогодні Естер трохи припізналась. Уже південь, а в неї всього пів кошика квітів. Проте, не проймається — встигне. Поки Мардохей доліпить глечика і виставить на сонце сушитись, вона буде готова. Ще ось той кущик азалій . . .

Уважно стинає квіти, в'яже в пучечки і за хвилину, вдоволена й весела, простує за ворота. При виході вона зустрічає двоє людей. Ідуть прямо в подвір'я. Одежа на них багата й під шиєю зіпнута золотими клямрами.

Незнайомі, побачивши дівчину, перекидаються поглядом і зупиняють її.

— Мардохея шукаємо, — каже один.

Естер дивується: Мардохея шукають? А навіщо їм Мардохей?

— Якого Мардохея вам треба?

— Ганчаря, переселенця з Єрусалиму, юдея, сина Яїрового, з Веніянівського покоління. Він тут живе?

— Тут... — тихо відповіла дівчина і зніжковіла.

— Заведи нас до нього і ходи сама з нами.

— Я не можу — мені квіти зів'януть...

— Волі царя перського і медійського ти мусиш підкоритись, дівчино. Ми люди царські. За квіти заплатимо сторинцею. Веди нас до Мардохея.

— Мардохею! Мардохею! — скрикнула Естер дзвінким голосом.

— Голос твій милий і дзвенить краще золота. Але ти не кричи так — ще оглухнемо, — зажартував один, і обидва засміялись.

Надійшов Мардохей.

— Це він? — тикнули пальцями.

Дівчина кивнула головою.

— Мардохею, сине Яїрів, підкорись царській волі. Вихованка твоя, оця на вид гарна дівчина, нехай іде з нами до царя, в палату жіночу під догляд Гегая, скопця царського. Ось постанова царська, писана мовою твого народу.

Витяг з торбини тонку цеголку, заповнену незрозумілими для Мардохея знаками.

— Читай, сине Яїрів.

— Прочитай сам. Я не книжник і мудрости читання не знаю.

Той, голосно та з належною повагою ложив царських, прочитав цеголку, і вона вель-

ми засмутила Мардохея. Розвів руками і відсахнувся назад. За що на його дім убогий таку кару Адонай зсилає? Чим він провинився і за чий гріхи покуту має нести?

— Скажіть, царські люди, скажіть!

— Не кара на дім твій спадає, Мардохею, сине Яїрів, а честь царська зисока. Підкорись царській волі і дівчину віддай. Вона піде в розкоші великі і, якщо сподобає її око царське, стане царицею на місце Астині.

— Милосердя, Адонаю, милосердя! — голосив Мардохей і рвав на собі руде волосся. І чому Астині не бути царицею? Хай вона царює, а Естер і в моїй убогій хатині добре...

Пояснив Мардохеєві слуга царський:

— Астинь була горда — не підкорилась волі царя. В часі бенкету цар звелів сімом скопцям, що служили перед його лицем, привести царицю Астинь у царському вінці, бо хотів показати народам та князям красу її. Вона не схотіла прийти. Отже, цар і постановив у гніві великому поставити на її місце царицю, що буде краща від неї. Яка відповідь твоя на це, Мардохею?

Мардохей мовчав, за голову взявся, думав-міркував. Потім звернувся до дівчини:

— Естер... Що ти скажеш, Естер?

Вона збоку стояла з кошиком квітів і спокійно чекала Мардохеєвого рішення.

— Естер, підкорись царській волі?

— Не царській, а твоїй волі підкорюся, Мардохею. Що ти скажеш, те Естер зробить.

Її груди хвилювали, роздimalись ніздра, і з кутиків чорних очей промінювали іскри на царських виглядачів.

Мардохей присів під смоківницею, опустив руки і тяжко думав.

— Яку ж відповідь маємо занести цареві, сине Яїрів? — озвався згодом той, що тримав пеголку.

Похитавши головою, відповів Мардохей з болем у серці:

— Мардохееві царської волі не зламати... Цар так хоче, дівчина піде з вами. Ви біля воріт почекайте, хай Естер мій дім попрощає. Ходи, Естер...

Повів її всередину і зачинив двері, щоб царські люди не бачили їх. Глибоко подивився їй в обличчя, опісля поклав руку на одвірок, де були прибиті синайські заповіді. Звелів це саме зробити й дівчині. Його голос шептів у півтемряві:

— Естер, не кажи їм нічого... — зачерпнув повітря, бо неставало віддиху і голос надто опав. — Не кажи їм нічого ні про народ свій, ні про Веніямінове покоління, ні про наш рід.

— Чому, Мардохею? — здивувалась Естер.

— Бо перси вороги наші. Вони нас і царя

нашого Ехонію зробили бранцями та переїхали з Єрусалиму в це місто погане. Батьки наші по дорозі мерли від спеки і спраги, а цар Навуходоносор гнав їх і не мав змилювання. Тепер тебе беруть у наложниці. І до кого? До царя перського... О Адонаю!

Закрив долонями очі й припав чолом до одвірка, немов хотів схватись перед болем і соромом великим.

— Естер, не кажи їм нічого...

Дівчина поклялась на стіни єрусалимські й на храм Соломона, що нічого персам не скаже ні про народ свій, ні про Веніямінове покоління, ні про рід Мардохеїв.

Вийшли на подвір'я.

— Ходи, дівчино, — не маємо часу! — гукнув один від воріт і, взявши Естер за руку, повів на вулицю.

— О Адонаю, о Адонаю!... — голосив Мардохей, дивлячись їм услід.

Вони пішли, зникли у вузькій вуличці, а Мардохей лишився сам у своїй убогій хатині.

Неприємна самотність відчувалась довкола і в Мардохеевій душі. Ні в квітнику, ні в садку, ні в убогій його хатині не звучав уже погідний голос Естер. Скрізь нависала тиша, гнітюча і тяжка, переривана вряди-годи клекотом коліс царських колісниць, що проїздили вузькими вулицями престольного міста.

Мардохей тиші не любив наче дитина.

Щоб викликати враження, що він не сам у своїй хатині, голосно мислив, говорив до себе, але тільки тоді, коли люди не чули. Опівдні жбурляв під ноги зліпок червоної глини, витирав руки старою хламидою і, залишаючи на колесі недоліплений глечик, ішов на міський майдан, під царські ворота, сідав у гарячий пісок і просиджував, доки сонце не йшло на спочинок. З Естер не міг побачитись, бо вона була в жіночих палатах під пильним доглядом скопця Гегая, проте, через двірських слуг довідувався, чи здорова і що з нею діється. Від них знав, що з нею тепер діється те, що й з іншими дівчатами, зібраними на царський двір: їх купають у джерельних водах жіночої лазні, натирають миром і пахощами, бо за десять місяців вони будуть покликані перед цареве обличчя.

Мардохей побачив царського скопця, що йшов до воріт.

— Вітаю тебе, добрий Шаазгазе, — сказав він скопцеві і додав: — Перекажи, Шаазгазе, дівчині, що Мардохей, як пес пустинний, щодня сидітиме тут у піску, смажитиметься на гарячому сонці і благатиме Адонаю, щоб їй кривда не сталася. Перекажи, Шаазгазе, перекажи...

— Перекажу, старче, — відповів гордо скопцеві, — тільки не згадуй мені більше Адоная. Не знаю, яку він силу має і чи може до-

помогти. Єдиний бог, що відганяє всяку темряву — Агура-Мазда. Йому треба молитись і просити ласк. Це запам'ятай собі, старче!

— Нехай і так, тільки перекажи, — благав Мардохей, а в душі просив: — Адонаю, покарай цього безбородого трутня за блюзнірство проти тебе!

Вдоволений обіцянкою скопця, Мардохей надвечір вертався до своєї вбогої хатини, доїв козу, пив свіже молоко з ячмінником, довго молився Адонаєві, благаючи ласк для Естер і для себе, потім лягав спати, прикриваючись старою хламидою. Вранці ж, як тільки жовтавий промінь сонця показувався над горою, він молився і наспіх виліплював декілька глечиків, щоб опівдні знову йти під царські ворота. І в цьому нічого дивного тепер не було — це був звичайний хід його життя. Очі звикли дивитись на мур з плоскорізьбами якихось крилатих чудернацьких постатей, яких колись захався, і перед ними закривав долонями обличчя. Вуха привикли до лункого відгомону двірських веселощів і тяжких хвилин двірської тиші, коли, здавалося, і муха боялася забриніти, щоб не порушити спочинку володаря сто двадцять семи країн — від Індії до Етіопії — всевладного царя перського та медійського, Артаксеса.

До всього звук згодом Мардохей, і до нього, старця рудобородого, всі звикли, почина-

Ючи від набундючених воїнів під ворітьми, крикливих квітникарок і пташників, від двірських звичайних людей та кінчаючи найвищими достойниками, що на них ласки царські спливали. Всі бачили його в піску, але, за винятком двох-трьох утаємничених скопців, ніхто не знав, звідки він, з якого роду і чому так завзято канючить біля воріт. Милостині не просив, коли ж давали, ховав за пазуху, щоб увечері віддати немічному юдеєві, що сидів на старому ринку.

Десять місяців минуло, повних десять місяців, як він сів у цей гарячий пісок.

Мардохей рахує на пальцях і, похитуючи головою, перебирає в бороді. Таки виходить десять. Як забрали Естер, був місяць Адар, тепер — Тебел, а Тебел завжди десятый, коли рахувати від Адара. Естер уже десять місяців готується в наложниці... Його вихованка, його прибрана донька...

Мардохееве обличчя горбаниться зморшками, в очі набігає пекуча сльоза. Естер — наложниця в царя перського, а він, як пес пустинний, виляє під ворітьми тих, хто його наріз зробив бранцями... О Адонаю!

— Гей, старче! А чого тебе так перекосило, наче вішатись збираєшся? Вибий погане з голови, не паскудь дерева.

— Це ти, Гатаху? Я й не примітив. Живіт заболів і гне мене в три погібелі, — Мардо-

хей у душі тричі сплюнув і побажав Гатахові ще цієї ночі вдушитись. Але його обличчя проясніло, і він спитав дуже ніжно: — А як твоє високоцінне здоров'я, Гатаху? Не відчуваєш болів голови?

— Пройшли. Здоровий, як верблюд.

Гатах широко засміявся, блиснувши беззубими щелепами, аж Мардохееві смішно стало.

— Гатаху, а постійно хвилинку. Мені так добре, як я тебе бачу... З тобою приємно поговорити. Ти після царя — найрозумніша людина в царському дворі. Це кожний знає.

Скопець відчув приємний лоскіт під грудьми, а на спину наче хлюпнули глечик мира і жіночих пахощів.

— Ти сказав. Але Шаазгаз мене дурнем називає.

— Шаазгаз? А що тобі Шаазгаз? Ти мені вір — мої уста правду кажуть.

Гатах нагнувся і відв'язав сандали.

— На, старче. Твої підтоптались, а ти в мене вартий.

Мардохей глянув на підшви, постукав щиколотком і мовчки сховав за пазуху.

— Гатаху, а скажи мені, що чувати в жіночих палатах? Здорово Естер?

— Естер...? — здивувався скопець. — Ти питаєш про Естер? Її цар уподобав більше всіх дівчат. Вона запобігла в очах його ласки

й прихильності. Учора ввечері цар поклав їй на голову золотий вінець і обрав царицею замість Астині.

— Ти правду кажеш, Гатаху? Ти правду кажеш? — напружено дивився Мардохей йому в вічі.

— Гатахові уста правду кажуть, старче.

— Иди собі, Гатаху, іди вже.

І, коли слухняний скопечь віддалився, Мардохей, ухопившись обіруч за голову, жбурнув на пісок два жмутки рудого волосся. Потім підвівся і, заточуючись мов сп'янілий, подався вузькими вулицями престольного міста кудись на окраїни, де людей нема, де свіжий вітерець тріпоче листом смоківниць і гасить гарячі думки.

Довго тинявся Мардохей попід мурами міста, здіймав руки до неба, волав до Адоная, рвав на собі руде волосся, згадував ім'я Естер. Від нього прохожі тікали, ховались за мури, кричали: "Прокажений!"...

Пізно вернувся до своєї хатини, стомлений, зчорнілий на обличчі. На подвір'ї, під смоківницею, бляла зголодніла коза. Кинув їй прив'ялої трави, що лежала під муром у перевернутій бочці, опісля пішов до ганчарні, сів на купі старого лахміття і почав молитись.

— О Адонаю, о Адонаю!... — в болі тяжкому волав він. — Гнів твій великий відверни від моєї вбогої хати; і від мого роду; і

від Веніямінового покоління, що завжди найкращу тобі жертву приносить. Верни нас у Єрусалим і скріпи його стіни, щоб їх уже ніколи сила ворожа не здолала. Поблагослови лона жінок юдейських, щоб вони родили здорових і розумних юдеїв; і щоб довіку не були наложницями для ворогів наших. Полям юдейським дай вогкість і родючість, щоб народ мій побожний ніколи голоду не зазнав. Хай ріки й джерела будуть повні вод, щоб спрага наших уст не палила. О Адонаю, о Адонаю!...

Не знаходив більше слів. Усе сказав, що витиснуло серце і передало устам. Далі не міг молитись, тільки стогнав, повторюючи в такт своїх ритмічних рухів ім'я Адоная.

Жовтаве світло оливного каганця ковзалося по стомленому обличчі, коливалось разом з Мардохеем по опуклих глечиках і кидало на стіну ганчарні розхитану тінь.

Хоч зорі показували північ і престольне місто заснуло, він ще не спав. Утома від вечірньої мандрівки за місто, в шуканні забуття, всмокталася в його тіло і ламала старечі кістки. Проте, заснути не міг — думки пекли вогнем і викликали в його істоті крик. Гасив їх молитвою: один Адонай почує їх і заспокоїть.

— О Адонаю, о Адонаю... — щораз тихше шептали його уста, аж поки сон не ввірвав шепоту.

Спав кріпко, сп'яніло. Прокинувся майже опівдні, коли коза, прив'язана до смоківниці, почала нестямно блеяти, домагаючись їжі. Заспокоївши її та вхопивши за пазуху відламок ячмінника, побіг під царські ворота. Але й тут не міг знайти спокою, не міг угамувати думок, тяжких і пекучих, що прикипали до серця і мозку. Їх тільки вітер міг би пригасити! Ген там — за містом, серед полів, розгойданих стиглим колоссям. Та не кила бігти назустріч вітрові... Ще й сьогодні щемлять кості від учорашньої втоми.

Бренькіт гуслів, що їх завжди любив слухати, тепер його хвилює й подразнює. Краще б затихли!

Дивиться крізь відчинені ворота в царський сад, такий гомінкий і розспіваний. Сміхи зринають з молодих грудей. Здається, й Естер сміється... Зовсім подібно, як вона...

І Мардохей мимохіть вслухається у відгомін бенкету, що б'є стозвуками від царських палат.

— Гатаху, Гатаху! — раптом скрикує він, уздрівши скопця.

— Не зупиняй мене, старче, — не маю часу, — гордо мовить скопець.

— Скажи тільки: як здоров'я Естер?

— Цариця Естер, — як молода пальма. Ось чуєш музику? Це на її честь бенкет.

— Гатаху...

— Я все сказав. Не зупиняй мене, старче, — і, оминаючи царських слуг та достойників, Гатах широкими кроками попростував у двір.

Мардохей погляд біг за його новими сандалами.

Хтось крикнув на Мардохея і помахом руки кличе до воріт. Але Мардохей не йде, він має право сидіти в піску, цього не забороняє царський закон. Хай кличуть — не піде!

Слуга підійшов до Мардохея.

— Гей, старче, а що ти за один?! Чому не вклоняєшся і не припадаєш до землі перед Аманом, князем царським? Дивись: це всі роблять — слуги й народ. Так цар звелів. Ти ж порушуєш царський наказ, га?

Мардохей мовчав.

— Чому мовчиш?

— Я юдей, — відповів старець, не підводячи очей на царського слугу, — а юдеї припадають тільки перед Адонаєм!

— Гляди ж, щоб на твою руду голову кара велика не спала! Я про це сповіщу Амана.

І слуга дотримав слова: Аман уже на другий день мав можливість упевнитись, що старець напроти воріт надто гордий. Аман скилів великим гнівом! Як? Не вклоняється і не падає тиши перед ним, князем царським, якого цар поставив вище всіх князів? Якому цар дав

перстень свій для скріплення законів і постанов!

— Хто він, цей старець зухвалий, що царські постанови наважується нехтувати?

— Юдей, сонцеподібний князю, — відповів слуга і вклонився до землі.

Князь не міг гніву вгамувати. Вихопити меча і відрубати паршиву голову? Посікти на шматки, щоб смерть зухвальця стала прикладом для інших?

Але незабаром охолов, опустив руку з колочки меча, хвилинку подумав. Ні, цього замало! Це гніву княжого не окупить. Миршава голова того безумного старця не дасть заспокоєння. Йому й так дорога в царство Духа Темряви. Треба помститись! Помститись так, щоб було солодко... На всіх юдеях!

— Як сміє він! Як сміє...! — сердито викрикував Аман, ідучи до свого палацу.

І, коли б не геніяльна думка, що зневагу можна так гарно помстити, князь не зазнав би спокійного сну. Але думка була чудова і впору зродилась. Вона дала легкість схвилованому серцю і втихомирила кров.

Вночі дозрів намір, а вранці перед Амановим лицем кидали пур¹⁾ на день і місяць. Жереб упав на дванадцятий день місяця Адара.

І пішов Аман до царя після наради, і промовив вельми улесливо:

¹⁾ Пур — жереб.

— Царю, “є один народ розкиданий і розсіяний поміж народами по всіх краях твого царства; а в них закони інші, ніж у всіх народів, та й законів царських вони не виконують; цареві ж не слід так полишати їх. Коли цареві до вподоби, то нехай припише, щоб їх вигубити, а я одважу десять тисяч талантів срібла в руки скарбників, щоб вложили в царську скарбницю”.

В царя насупились брови.

— Не хочу я твого срібла, Амано. Царський же перстень, що скріплює постанови, в твоїм посіданні, — і цар похилив золотий скипетр, що означало кінець розмови.

Відійшов Аман з веселим обличчям, поніс у свої палати радість неказанну.

І настав призначений день. Погнались вершники на запінених конях у всі сторони царства, несучи до сатрапів та військових начальників тверді Аманові накази.

Стояли спокійно придорожні пальми, в царському саду цвіли азалії, смоківниця наливала солодким соком овочі, а в перському царстві хтось плакав, хтось сміявся, воїни мечі гострили, і в сизий простір іржали прудконогі коні...

Аман після бенкету і хмільного вина, що подум'ям зайнялося в жилах, стояв на терасі свого палацу. Вухом ловив стукіт кінських копит, ліве око скалив до різка місяця і розди-

мав груди широко, бо йому було добре, бо йому було радісно . . .

А престольне місто Сузи бриніло гусями, озивалось співом гусярів і, ковтаючи вечірню прохолодь, п'яніло пахощами квітів, коханням і вином.

Всі спали в престольному місті, один тільки Мардохей і ока не сплющив. Він довідався про Аманів наказ ще до схід сонця.

— О Адонаю! . . . — кричав на весь голос і рвав на собі одержу. Опісля накинув веретище, голову посипав попелом і вибіг на міський майдан. Витяг з-під драпки цеголку з Амановим присудом і простягнув обіруч до неба. — Дивись, Адонаю, дивись! Ти сказав, що немає богів окрім тебе. Ти полум'ям випалив на камені: “Не убий!” Дивись, Адонаю, дивись! Аман хоче бути сильнішим від тебе. Він висік свій камінь мечем і мечем життя нам відняти хоче. Те життя, що ти його дав. Дивись, Адонаю! Читай!

І Мардохей зняв страшний лемент і голо-сіння.

— Він блюзнить проти Агура-Мазди!

— Авжеж!

— Ще гнів бога Ясности спаде на наші голови задля нього . . .

— Закрити лице і на суд з ним!

— Лишіть — він божевільний! Йому Агура-Мазда перевернув у голові.

Юрба щораз дужче кричала й ревла, але Мардохеєві вуха нічого не чули і очі нічого не бачили. Волав на весь голос, немов у пустині, і тримав над головою Аманів присуд жорстокий.

— Дивись, Адонаю, дивись! Життя, що ти дав, відбирають. Народ юдейський призначили зголоднілим мечам. Ні старому, ні малому не жити. І дітей на розплід нам не лишать. О Адонаю, о Адонаю! . . . Якщо ласки не хочеш зіслати, то зішли гнів свій великий! Хай мечоносців покриє проказа, і відпаде та рука, яка смерть нам має завдати! З цеголок Аманових хай лишиться попіл і впаде на голову його, як на мою сьогодні впав!

Юрба вжахалась юдеєвих слів. Адже він гнів Агура-Мазди таки накличе!

— Тікаймо! — скрикнув хтось зсередини, і задні почали втікати з криком “Дух Темряви, Дух Темряви!” Передні ж уп'яли зір у царського скопця, що несподівано появився перед Мардохеєм.

— Втихомирся, старче. Ось цариця Естер присилає тобі одержу. Скинь драпки та прикрой своє бридке тіло.

Гнівом і погордою спалахнули Мардохеєві очі! Скинути драпки задля того, що бридке тіло? Одягти царські шати і сказати устам: “Мовчіть!” — хоч і біль роздирає груди? Ніколи!

— Під цими дранками, Гатаху, біль і крик. Ось тут! — ударив кулаком у груди. — Хочеш прикрити висоном? Біль не замовкне, бо тут кричать тисячі, яким призначено вмерти! Перекажи цариці, що Мардохей царських шат не одягне і попелу з голови не струсить, доки вона не вблагає царя, щоб відмінив Аманів наказ.

Простягнув до Гатаха цеголку:

— На, передай цариці. Хай читає і знає, яку долю зготовили нам. Хай знає, чому Мардохееві груди знялися криком і чому його тіло прикриває веретище.

Узявши цеголку, скопець слухняно віддався, але не вийшло з Мардохеевих уст і півсотні слів, як він уже був назад. Покірливо вклонився і просив прийняти одержу.

— Одягнись, старче, бо така воля цариці.

Мардохей відмахнувся і заперечливо похитав головою. Напучнявілі кров'ю очі пронизали Гатаха.

— Що відповіла Естер? Кажі!

Відчувши на собі силу Мардохеевого зору, скопець прислонив долонею обличчя.

— Не дивись на мене, старче, — твої очі страшні. Від них робиться гаряче на тілі, і хочеться впасти ниць перед тобою. Не дивись так, старче . . .

— Що Естер сказала? — повторив Мардохей.

— Сказала передати тобі, що “всі слуги цареві й народи в країнах царських знають, що кожному, чи чоловікові чи жінці, хто вступить до царя у внутрішній двір, не будиш поклониким, один присуд — смерть; тільки той, до кого цар простягне свій золотий скіпетр, лишиться живий . . .” А царицю Естер не кличуть до царя вже тридцятий день.

Мардохей, мов у приступі божевілля, зареготав на весь майдан, аж юрба вжахнулася. Але раптом обірвав і промовив рівним голосом:

— Нехай не гадає цариця Естер, що вона одна з-поміж усіх юдеїв спасе життя в царських палатах. Якщо вона в цей тривожний час мовчатиме, то спасіння юдеям прийде з іншого місця, а вона і дім батька її загинуть. А хто відає, чи не задля такого часу вона й досягла почеси царської.

Слухняний скопець відійшов і незабаром удруге приніс відповідь від цариці Естер. Мардохей слухав уважно, не зводячи з нього свого гострого погляду.

— Тільки нічого не загаюй і не перекручуй!

— Передаю все, старче, що уста цариці сказали, а мої вуха почули. Цариця ось так тобі переказала: “Піди, — каже, — збери всіх юдеїв, що знаходяться в Сузах, і постъте ради мене, і не їжте й не пийте три дні ні вдень, ні вночі, та й я з моїми служницями так само

поститиму, а потім піду до царя, хоч це проти закону; і коли загинути — загину”.

Радість велика вселилась у Мардохея і наповнила його груди. У веретищі і з головою, посипаною попелом, проходив він через міський майдан багатолюдний, викликаючи переляк серед народу. Від нього діти тікали з криком, розступалась юрба перед ним, дехто кидав у нього камінням і просив бога Ясности заступитись перед цим чорним духом. Але Мардохей ішов спокійно, підводив до неба очі, повні спалахів, і дякував Адонаєві, що вислухав його молитву.

А вранці наступного дня в дорогих шатах і в золотім вінці на скронях увійшла Естер під колони внутрішнього двору. Дихнули маєстатом півсутінки колон, і тепер Естер ще глибше усвідомила собі, що вона стоїть на грані життя і смерті. Легкий рух царської руки, оздобленої золотим скіпетром, пересуне ту грань у цей або в той бік. На це чекає Естер спокійно, з рівним віддихом грудей. Її не лякає смерть. Бо що варте її власне життя, коли загинуть тисячі юдеїв? Коли від грудей матерів відіматимуть невинних немовлят і рубатимуть мечами?

Жахливі картини почали ввижатися Естер, але вони згодом зникали, затиралися мов у тумані, і перед її очима ставав Мардохей, їхня вбога хатина, садочок, квітник і коза під смо-

ківницею. Там мило і радісно. Вона зараз скинула б з себе дорогі шати і золотий вінець з голови та пішла б туди, в ту тиху закутину, бо там пахнуть квіти і сам Адонай перебуває в убогій хатині...

На дорогі шати капали сльози, але Естер була спокійна, як і та пальма серед царського двору, що вслухалася в ніжний шумок водограю. Тільки пташка, що несподівано сіла на пальмову вітку, порушила гармонію. Бо й справді, навіщо її спів, повний веселощів, коли довкола наливається тиша? В тишу краще вслухатись, ніж у спів, коли думки пригасли і груди прагнуть спокою.

Підвівши очі, Естер мимоволі здригнулась: у ясній світлиці, напроти входу до палати, сидів цар на престольному кріслі.

Естер підійшла і вклонилась.

Це була коротка мить, мить одного уклону, проте, в цьому маленькому просторі часу пробігло перед Естер усе її життя — від дитинства до цих порогів царської світлиці. Вона вдруге пережила своє життя протягом однієї секунди і раптом відчула велику жадобу — жити.

Підвела очі на царя, спокійно дивилась, чекаючи присуду. Але цар простягнув руку, і золотий скіпетр доторкнувся до її шат.

І промовив цар:

— Що примусило тебе прийти сюди, Ес-

тер? Крок цей споконвіку на дворі царів перських карється смертю...

Він обірвав і замислився на хвилину, потім подивився в її глибокі очі й додав:

— Але ти запобігла в очах моїх великої ласки. Краса твоя й скромність — шитом тобі. Кажі, чого прагнеш? До половини царства буде дано тобі.

Відповіла Естер:

— Якщо твоя ласка, царю, прийди сьогодні з Аманом до мене в гостину.

— Буде по слову твоєму, гарна Естер.

І сталося по слову Естериному.

Увечері, як тільки легка прохолода освіжила престольне місто Сузи, цар разом з Аманом гостили в палатах жіночого дому. Він, володар сто двадцять семи країн, був щасливий. І Аман горів щастям: адже з усіх князів придворних цариця запросила тільки його. Тільки він досяг цієї чести. Як солодко, як приємно бути першим з перших...

Градо золотаве вино в чашах, пламеніло серце в царя Артаркеса, а Естерині мрійні і глибокі очі запалювали іскри в його очах.

— Чого бажаєш, Естер? — мовив цар. — До половини царства буде дано тобі.

— Коли я, царю, запобігла ласки в твоїх очах, то звели дарувати життя мені і моєму народові. Інших бажань у мене немає.

І знову Естер дивилась на царя глибокими очима.

— Тобі життя...? А хто ж насмілюся руку підіймати на царицю? Де той негідник?!

— Він тут і п'є вино з тобою, царю.

— Хто? Аман?

— Ти сказав. Це він розіслав гінців по всьому царству, щоб мій народ вигубити. Це він готує загибель і мені.

— Як сміє він! — скрикнув цар і, глянувши на Амана, у гніві великому вийшов у сад.

Аманом затрусило. Недопите вино опекло йому піднебіння. Припавши до Естериного ложа, заскавулів жалісно і, охоплюючи ноги цариці, благав:

— Ласки, царице, ласки... Вблагай царя, щоб змилювався наді мною, бо гнів його великий. Ласки, царице, ласки...

У дверях появився цар. В очах гнів і горда! Його князь, найперший з придворних князів, жебрає ласки біля ложа цариці. Труситься, мов злочинець нікчемний, і ронить сльозу!

— Не гідний ти княжого імени, Амане! Такий князь не може бути оздобою царства.

— Ласки, царю, ласки...

— Не слинь поганою слиною ніг царських!

— Ласки... — благав Аман, цілуючи реміні царських сандалів.

— Закрити йому лице! — звелів цар.

Слуги вмиль виконали царську волю і закрили лице Аманові.

— Царю, — озвався один із скопців, — он і дерево, що його приготував Аман, щоб повісити старця Мардохея.

— Мардохея хотів повісити?! — спалахнув цар новим гнівом. — Його, Амана, повісьте на тому дереві.

Але по хвилині підняв руку:

— Стривайте! Такий присуд не гідний царя. Це й Аман потрапить. Здійміть з нього княжу одягу й одягніть у дранки. На піску посадіть його під доглядом воїнів, що сторожать воріт. Від сходу сонця і до першої зорі сидітиме він щодня та перед кожним, хто в двір царський входить, припадатиме до землі. Цей присуд хай писарі впишуть у закони перські та медійські і збережуть для покоління, щоб не слава велика про Амана розійшлась по всьому царству.

Схвильований цар подався до своїх палат, слуги потягли Амана, на золотих ложах лишилися квіти і чаші з недопитим вином. Оливні каганці, розвішені на золотих каблучках, горіли безліччю вогнів, тихо і рівно...

Естер півлежма дивилася на гірлянди квітів, що ними були прибрані ложа, на золоті

каблучки, що, здавалося, горіли як і самі каганці, на дзбани з вином, потім узяла білу рожу, що лежала біля її чаші, обривала ніжні пелюстки і про щось думала. Опісля вона підвелася, покликкала служниць і вийшла в сад.

Над головою тужавіли зорі, колихалася ніч, листя дерев пучнявіло росами, а в молодих грудях цариці озивалося два почуття: вдячності до царя Артарксеса і друге, яке нез'ясоване, — до когось іншого. До кого, вона й сама не знала, але чомусь насильно в її істоту вдирався вівчар з Еламової долини. Спів його, такий гарний і ніжний, вона наче й зараз носить у собі.

Відкликкала улюблену служницю набік.

— Зерешо, знаєш, де Еламова долина? Допитаєшся в людей. Там пасуться вівці і вівчар співає. Завтра підеш туди, посидиш у траві й послухаєш, чи він ще й досі не забув співати. Увечері скажеш мені.

Зереша кивнула головою і вклонилась своїй добрій цариці.

І саме тоді, коли Зереша, сівши в траві, слухала співу вівчаря, Мардохей, довідавшись про відкликання Аманового присуду, накинув на себе чорно-білий талит, почепив тефелін на чолі, запалив два світильники і, киваючись, молився, аж доки сонце не погасто над прес-тольним містом.

ЗЛАТ - ЖОЛУДЬ

Князь удавав, що цього не бачить, проте, він спостерігав на її обличчі холод, у синіх очах — гнів, у стрункій постаті, а навіть у фалдах шат, — непокору й рішучість. Він зупинився, повернувся до неї лицем і, відгорнувши з правого рамени малинову керею, золотом гаптовану, дивився в її обличчя. Вона опустила повіки, щоб не стикатись з його пронизливим поглядом, і гордо стояла.

Над головами шелестів дубовий лист.

— Жолудь златом затягає, глян, Рогнідо.

Відповіла не підводячи повік:

— На те тільки звелів ти мені, князю, одягти шати, щоб побачити злат-жолудь?

— Не на те тільки звелів тобі одягти шати, щоб ти побачила злат-жолудь, а на те, щоб ти вийшла в сад цей чудовий і розвела свою тугу-скорботу. Сидиш бо щоднини сама в хоромях, і ноги твої за пороги терему не ступлять. Сумуєш чи мисль погану мислиш? Нелобре так, Рогнідо. Лице твоє з кожною днинною блідне, а колись воно було подібне до пелюстки розквітлої квітки, що її звуть трояндою. Не годиться таке в княжій теремі.

Рогніда гнівно подивилась на князя.

— А вбивство в княжій теремі годиться?

— Яке вбивство маєш на мислі, Рогнідо?

— Те, про яке князь забув, а Рогніда повік не забуде!

— Звесели своє лице і про вбивство не говори, Рогнідо.

— Не питатимеш, князю, — говорити не буду.

Князь хвилину помовчав.

— Велика гордість, Рогнідо, наповнила твої груди. Виявляєш своєму ладу і князю непокору.

— Князь хоче покори, як від рабині? Я не рабиня, а полонянка твоя, князю, і коритись, як рабиня, не вмію.

— В княжій теремі непокори не може бути, — переконував князь, — і ти в мене не полонянка, а лада, Рогнідо. Я хочу, щоб ти була покірною своєму ладу і князю.

На Рогнідиних устах князь помітив іронію.

— Лукаво посміхаєшся, Рогнідо. Не забувай, що князя прогніввити можеш!...

Рогніда це знає, але гнів княжий їй не страшний. Коли їй на груди биль паддю впав, то князь уже тяжчого болю завдати не може.

Спалахнув князь, зміряв її поглядом, але за хвилину погамувався, поправив керею і гострим носком чобота розчавив золотавий жолудь, що в траві лежав.

— Иди, Рогнідо, в терем, у свої хороми, бо в тебе думки нині темніші печенігового обличчя.

Не глянувши на князя, Рогніда подалась повільним кроком у напрямі терему, лишаючи за собою шамшіння дорогих шат. Князь проводив її зором, повним думок, доки не зникла за липами, що розлогим верхівіттям затінювали ліве крило терему.

— Варязька непокора... — сказав похитуючи головою і пішов стежною в те місце, звідки, понад дубовою палісадою, любив дивитися на темносині води Дніпра-Славутиця.

Вставали легкі тумани вдалині, подихав вечірній вітерець з-над Славутиця, іржали комони дружинників у княжих стайнях, сонце останнім багром падало на обрій.

І дивився князь на красу землі руської, що гриміла широчінню просторів, текла молоком і медом запашним. Здається, це було так недавно, наче й зараз бачить він: ті обрії прорізують блискучі, мосяжно - золотаві шоломи його хороброї дружини, з якою прийшов він з Новіграда далекого в цей благословенний град на горах. А проте, минуло вже чимало зим і літ, багато вже води поніс у Греки Славутиць, багато разів ходив на рать з цією ж таки хороброю дружиною, яка примусила ворогів дрижати на саму згадку імени князя київського. Ніхто не посміє тепер посягати на землі-во-

лості його! Ще б печенігів нечистих приборкати, щоб не сквернили вод і землі цієї. — І приборкаю! Понасипаю валів високих і град біля града поставлю на Стугні й Ірпенно, на Сулі й Трубежу, посаджу там людей з північних волостей і накажу берегти полянську землю, щоб і звір степовий не проник, щоб і птиця над ковиль-травною не пролетіла...

Заполонений думками, стояв князь у саду, аж доки Хорс не запалив золотого ріжка на небі, тоді пішов у свої хороми і звелів подати старого меду.

Блищала в княжій руці золота чаша, привезена арабськими купцями з Греків, бурштином пінився мед у ній, сумом набігали очі князя. І мовив він, неначе в докір самому собі: — Рогніда... Варязька непокора...

А вона, Рогніда, сиділа на ослоні, оббитому синім оксамитом, перебирала по струнах гуслі і слідкувала зором за рухами Ізяслава, що бавився на медвежій шкурі. Русяве волосся, таке ж як і в матері, збивалося на голові ясною хвилею, спадало на чоло, обрамовувало рожеві щоки.

І посміхнулася Рогніда, ніжно, м'яко.

Він помітив. Бистро глянув.

— Що звелиш, матір?

Вона підбігла, вхопила обіруч голівку і поцілувала.

— Що звелиш, матір? — повторив з повагою.

— Нічого, чадо моє...

— Нічого, а чому сміялась? І печеніги розбіглись — бачиш?

— Хай розбігаються, завтра меч твій їх досягне. А нині лягай спати — пізно. Дивись, як сrebro капає на вікно. То Хорс русалкам засвітив. А вже, як світить він русалкам, треба спати.

— Печеніги розбіглись... — кинув з жалем Ізяслав і пішов на своє ложе.

У хоромх запанувала тиша. Було чути, як горять воскові свічі і за вікном на віття лип скапає росаю ніч.

Сумно, тяжко стало Рогніді. Взяла гуслі і тихо заспівала:

“Хорсе добр,

Русалкам світиш уночі.

Чому мені не світиш, ясный,

У рідний Полоцьк-град?”...

І шумлять буйним листом полоцькі ліси і праліси непроходимі, і їдуть із старим Рогволодом добірні лучники на дикого звіра. Іржать і пирхають комони, грає вітер і Двина-ріка, і ліс гойдається від співу птахів. — Рогнідо!... Рогнідо!... — кличуть іздала русалки, на березі регоче полісун. Але Рогніда веслує краше всіх — її русалки не ввіймають! Вона сміється, б'є веслом, а човен, довбаний із старого

дуба, — геть-геть по хвилях! Тільки вода, ліс і над головою — сонце. Птаство хмарами з комишів, а вона стрілу з сагайдака, свисне тятива — і птах біля човна. А батько ввечері гордо гладить сивий вус і посміхається: — Дщер Рогволодова...

... Догоріли свічі, на болонах вікна спалахнув ранок. Ізяслав сіпав матір за одіжку.

— Матір, устань та звели мені їсти дати. Чуеш — іржать комони? Я зараз біжу до дружинників.

Рогніда твердо спала, похилившись на ослоні. Біля ніг, на медвежій шкурі, лежали гуслі.

— Встань, матір...

— Матір не спить, Ізяславе, — ніжно посміхається Рогніда і кличе ключницю.

І починається день у княжій теремі. Скриплять двері комор-клітей, масивні, залізом ковани, клацають дерев'яні засуви, суетяться, бігають ключниці, заготовляючи поживу для князя, його лад, бояр придворних і численної челяді. Скрізь поспіх і рух, скрізь лад і порядок. Бо князь безладдя не любить! Це ключниці знають і вони до цього привикли. Вони добувають з бодень і діж харчі, здорові і смачні: овочі й сушину, квасолю й горох, борошно й крупу, городину й запашне коріння з Греків; наливають з відер і дэбанів старого меду і хмільного пива, наливають сирівцю, а для князя — дорогого вина із Царгороду. Дівчата

послушниці, русяві й повновиді, несуть усе в пекарню і передають досвідченим жонам-варильницям, самопевним і гордим.

Терем наповняється запахом страв, надворі позолоть ранку, а біля княжих стаєнь, де пирхають і крешуть копитами ситі комони, котиться сміх і безжурний гомін дружинників.

Князь велить покликати Рогніду.

— Розділи трапезу зі мною, Рогнідо, — показує рукою на стіл, заставлений усякими стравами й питвом.

— Прийми подяку, князю, за ласку. Не можу я трапези з тобою ділити.

— Чому не можеш, Рогнідо, коли ладо просить?

— У княжих хоромах хай бояри ділять трапезу з князем, а мені, жоні, добре споживати її в моїй істобці.

— Сядь, Рогнідо, — показує князь рукою на ослін, — і роз'ясни своє лице. Клянусь бо на Перуна, що не личить жоні носити в грудях гнів і злобу.

Рогніда не підводила на князя очей, була сумна і замислена.

— Я хотів би бачити ясність на твоїм лиці, — продовжував князь. — Я звелів істобку твою оббити найкращим оксамитом, щоб тобі було тепло і мило, ложе твоє розцвяхувати щирим золотом. Я звелів купцям арабським привезти тобі на шати найдорожчої паволоки,

щоб ти була гарніша від царівен грецьких.

Князь дивився на Рогніду, важив у мислях, хотів бо почути хоч раз ласкаву відповідь і побачити ясність на її лиці, таку, як ранкова позолоть на болонах вікон.

— Мовчиш, Рогнідо. Тяжість маєш у грудях, чи, може, не милий тобі мій терем? Скажи — я все зроблю, щоб тебе звеселити.

Рогніда промовила:

— Веселість у моїх грудях завмерла, князю, і воскресити її може тільки земля моїх предків...

— Про яку землю говориш, Рогнідо? — затривожився князь.

— Про ту, з якої ти мене взяв, про полоцьку, і привіз у цей град многолюдний, де труби мосяжні гримлять щосвітанку, де комони тривожно іржать і роздимають ніздра, бо понюхом чують дим багаття, що його палять печеніги в степу; де шоломи дружинників твоїх, князю, блескотом притьмарують сонце. Немило мені тут і нерадісно. Не може лице мое бути веселе, коли в грудях моїх туга велика.

Князь простягнув чашу з багровим царгородським вином.

— Випий, Рогнідо, і забудь про все, що тугу тобі завдає велику. Втішайся тим, що бачать очі твої в цім благословеннім граді, бо кращого граду нема на всій руській землі.

Тримаючи чашу в руці, Рогніда дивилась,

як грає в ній багрове вино. Вона посміхнулась.

— Злобно сміються уста твої — лукаві мислі маєш, Рогнідо.

— Не злоба на устах моїх і не лукаві мислі в мене, князю. Даєш вино солодке царгородське і велиш забути про все, що тугу завдає мені велику, а втішатися тим, що очі мої бачать у цьому граді. Ой князю-господине!... Не забути мені ні землі-волости полоцької, ні лісів над Двиною непроходимих, що шумлять і тужать, як осінь позолотить лист. Вином солодким царгородським не погашу я спраги, що на устах моїх, не осолоджу я гіркоти, бо вона гіркіша від полинь-зілля. Бо в грудях моїх нема радості...

— Випий чашу, Рогнідо, — просив князь і подумавши, сплеснув у долоні.

Увійшли гусярі, старі й поважні, з гусями дзвінками, і на княжий знак зайняли місця на ослонах. Задзвеніли струни весело і дзвінко, вино заграло в чашах золотих, радістю загорілись очі в князя.

А ти сумна? Чому сумна, Рогнідо? Гей, грай, гусярі! Хай струни забринять, як стріли, і мені у простір! А ти, Рогнідо, випий чашу, не сумуй. Хай засміється молодість твоя і князя-ладо звеселить...

Відставивши чашу, Рогніда підвела очі на князя:

— Звели, хай відійдуть музики-гусярі.

— Немило слухати тобі, Рогнідо? — дивувався князь. — Тож струни радість будять, кличуть на рать, роз'яснюють обличчя.

— Хай відійдуть музики-гусярі, — повторила Рогніда. — Струни радість тоді будять, коли земля, вода і небо грають разом з ними.

— Хіба не чуєш: грає все?...

— Ні, князю, я музики не чую, я чую тільки бренькіт струн. Звели, хай перестануть.

Спохмурніло князеве обличчя, не сподівався бо він, що Рогніді не до вподоби буде музика його найкращих гусярів, яких знала колинебудь земля співуча полянська... Знехотя провів рукою — умить замовкли струни, встали сивоголові гусярі і, вклонившись князю в пояс, покійно відійшли. В хоромах була тиша. Мовчав князь, мовчала Рогніда.

І промовив князь з докором у голосі:

— Погордувала ти, Рогнідо, княжими гусярами преславними. А я мислив, що вони дзвінками струнами звеселять тебе, оживлять твоє лице, скажуть устам твоїм сміятись. Та не так, як ось вони сміються, бо той сміх щось вельми невеселий і страждання в ньому багато або лукавства. Під шатами своїми наче меча гострого носиш проти князя, а ти ж мені лада еси, Рогнідо.

— Не лада я тобі, князю, а полонянка! — відповіла різко, і очі їй заблиски гнівом. —

Доки бо кров отця мого на долонях твоїх, доти уста мої не можуть веселим сміхом до тебе сміятись.

— Рогнідо! — сказав уражено князь. — Не згадуй того, що давно минуло. На долонях моїх нема крові отця твого Рогволода. Його вбив дружинник, і я звелів дружинника на кострищі спалити за злочин цей.

— Убив дружинник твій, то й вина твоя! — гостро кинула Рогніда, вставши з місця.

Князь широким кроком пройшовся по кленовім помості, замислений, сумний. Йому бо, князю київському, жона виявляє таку непокору, тоді, коли він озолотити її хоче, одягти в найдорожчу паволоку, соболеві м'які скоро покласти в підніжжя ослона її...

— Непокірна ти еси, Рогнідо, ладу і князю твоему. А непокора в княжім теремі...

— Дозволь мені, князю, відійти в мою істобку, — перебила його Рогніда.

Підтакнув головою, не перечив, і, коли за Рогнідою зачинилися ковані масивні двері, сів обважніло на ослін, довго думав, крутив у пальцях ус, морщив високе чоло, стягав гнівно брови, опісля підняв чашу до уст і замислено пив царгородське вино. Гасив пекучі мислі, що хмарами набігали і не давали спокою.

А вдосвіта тривожна вістка пробігла по теремі: — Рогніда хотіла вбити князя!...

Жах і трепет великий огорнув бояр при-

дворних, княжих лад і челядь незчисленну. Смута чорним крилом прикрила весь терем, дружинники вхопилися за луки і зором, прудкішим від напружених тятив, стежили увись і в простір.

— Хто посмів підняти на князя руку!

— Хто посмів!

— Гей же, стріли гартовані!

— Князя вбити хотіли!

Князь сплеснув у долоні.

— Мстиславе, отроче вірний, сповісти бояр, хай прийдуть у княжі хороми, ще доки сонце зіб'є росу з трав. Так князь велить.

— Буде, як велиш, господине мій! — сказав отрок і поніс княже веління боярам придворним.

А князь, спершись на лікоть, дивився на меч, що лежав перед ним на столі. Меч його предків. Ним славу і велич здобували для руської землі! Ним описали межі цього величного града, якого ймення буде на устах усіх народів! І від цього меча, від меча предків, він, князь, мав загинути... Недобре діється в княжім теремі, ой, недобре...

Увійшли бояри, князю вклонились і вельми раділи, що князь жив і здоров.

— Вас, вірні бояри мої, покликав я пораду мені дати. Ось бачите — меч перед вами? Той меч нині вночі був піднятий над головою вашого князя,

Бояри вхопилися за держак мечів, а очі їм горіли гнівом: — Хто смів! — Хто смів! . . .

— Меча підняла Рогніда . . . — сумно додав князь.

— Не жити більше Рогніді! Смерть їй! — скрикнули бояри і чекали, що князь скаже.

Він обкинув їх поглядом і мовив твердо:

— Мести у ваших грудях багато, а мести не родить добра . . .

Виступив наперед найстарший з бояр, що завжди князю розумну пораду давав.

— Дозволь, князю, мовити слов'я.

— Говори, Венельде, — твої слова розумні і мило мені слухати їх.

Відгорнувши сивий волос, що спадав на плічка, Венельд поволі і виразно мовив, а бояри пильно слухали, не зводячи очей з князя.

— Не мести в наших грудях багато, князю-господине, а правоти-закону. По закону бо належиться всякому за добро і за зло. Хто підпалює палісаду, що загороджує град перед ворогами, і наражає на небезпеку жителів його, — смерть йому; він бо проти народу. Хто оскверняє Перуна, жертвник його чи дуба його, щоб опоганити бога, — смерть йому; він бо проти народу. Хто підіймає руку на князя, щоб життя йому відібрати і народ обернути в стало овець, що не тільки вовка, а й собаки плюгавого бояться, смерть йому; він бо проти народу. А Рогніда підняла руку на тебе,

князю-господине, і по закону смерти вона заслужила; вона бо підняла руку проти народу.

— Вона бо проти народу! — повторили бояри. — На кострищі спалити її!

— Радите на кострищі спалити? — перепитав замислено князь і дав знак рукою, що нарада скінчена.

Вклонившись, бояри відійшли, а князю невесело, вельми невесело було на душі. Ходив по хоромах, думав-міркував, зупиняв погляд на столі, де лежав гартований меч, дивився на віконні болони, залиті ранковим сонцем. І на стіл упав промінь, бігав по мечі, зогрівав його . . .

Похитав головою князь і покликав вірного отрока Мстислава.

— Скажи Рогніді, отроче вірний, щоб завтра, як сонце стане над горами нашого града, одяглась у дорогі шати і чекала князя в хоромах своїх.

— Буде, як велиш, господине!

Думки гнітили князя, ставало тісно і душно в хоромах, неvistачало повітря. Гукнув на отроків і звелів підвести любимого коня.

Вихром пустився вниз, до Дніпра-Славутиця, і берегом зеленим погнався на північ, де синьою смугою простягався ліс.

Вігер свистав коло вух, зривав малинову керею, чесав сиву гриву у коня . . .

А кінь роздимає ніздра . . .

А кінь кресав копитами...

І весело-весело гнався...

Ніс бо князя-господина.

А ввечері тривога в теремі велика:

— Нема князя! Де князь?

Опівночі вернувся князь, як місяць піднявся геть-геть і мінялись вартові-дружинники.

Підбігли отроки, відвели коня, а князь, стомлений і мовчазний, подався у хороми, звелів свічі погасити і, не роздягаючись, сів на м'якому ослоні, оббитому соболевою скорою. Первого перебирав у пальцях ус і боровся з думками, аж доки сон не зімкнув повік його стомлених.

Глуш-тиша в теремі дрімотно нависала, тільки десь перекликались вартові, десь півав півень, десь росу спрагло спивав липовий лист і м'яко капало місячне сяйво на покрівлі терему.

Рогніда вийшла із своїх хоромів і крадькома, щоб отроки не помітили, пішла в сад, до святого дуба. Велика постать Перуна грізно дивилась на неї, і, здавалося, суворо стягалась золоті вуса, виблискуючи проти місяця.

Моторошно стало Рогніді, холод відчула за плечима. Припавши грудьми до жертівника, пильно дивилась в осяяне місяцем обличчя громоносного бога. Хотіла молитись, але їй забивало дух, і уста не могли промовити слова.

А за Славутицем зловісно гавкали лисиці.

А за Славутицем протяжно вили вовки...

— Боже! — скрикнула вона. — Будь ласкавий до мене і не наводь гніву твого великого. Прости мені, що я забула молитись і жертви угодної тобі не приношу. Чужа й нелюба мені земля оця заглушила молитву в грудях моїх, і я не можу молитись так, як мене отець мій навчив. І понесу я кару за гріх цей, і відійду до предків моїх, Полоцька рідного і Двини-ріки не побачивши... Дай тільки, боже, Ізяславу, синові моєму єдиному, хоробрість і славу велику...

Бог мовчав.

А за Славутицем зловісно гавкали лисиці.

А за Славутицем протяжно вили вовки...

Вернувшись у хороми свої, підійшла Рогніда до ложа Ізяславового, пестила русьве волосся його і посміхалась крізь сльози. І хлопчина посміхався крізь сон.

Вранці ж, як промінь спалахнув над Славутицем, засурмили мідяні сурми на теремному майдані, звучно, протяжно, щоб усі чули і знали, що князь у теремі, що князь у хоромах проснувся від сну.

Отроки, княжі придверні, низько вклонились, похилили списи блискучі і зором, бистрішим орлиного, стежили за князем-господином, чекаючи велінь його княжих. Але князь, вельми засмучений, не помічав їх, прямуючи в ліве крило терему, де містились Рогнідині хо-

роми. Перед дверима завагався, але за хвилину підняв клямку і ввійшов усередину. Зробивши крок, зупинився й обкинув поглядом довкола: пуста і тиша, на синьому, оксамитом оббитому ослоні лежать гуслі, на підлозі — медвежа шкура. Мимохіть пригадалися лови, на яких він сам убив цього медведя, здорового й грізного. А нині тільки шкура, спокійна й негрізна... Гірко посміхнувся князь, та вмить споважнів, бо порухались оксамитові запони на дверях, і з істобки своєї вийшла Рогніда в дорогих шатах. Гордо глянувши на князя, рвучко відслонила запону, з-за якої виступив перед лице княже Ізяслав, тримаючи в малих рученятах меча. Гостро подивився князеві в очі і мовив:

— “Отче, ти тут не один!”

— “Хоч ти й уб'єш мене, то за мене є кому помститись!” — додала Рогніда, показуючи на хлопця.

Подумавши, відповів князь:

— Мстива еси, Рогнідо, і багато зла в грудях твоїх. Ти підняла руку на князя і лада свого. Ти заслужила смерті. І бояри пораду дали мені — спалити тебе на кострищі...

Рогнідине обличчя було холодне і повне спокою. Гордо стояла і мовчки слухала.

— Але я думаю не так зробити, — продовжував князь. — Рука моя не підійметься на тебе, і не посягну я на життя твоє. Зло-

чинство своє спокутуєш, як сама знаєш, а завтра, як сонце стане над нашим градом, я звелю запрягти найкращі комони, дам тридцять хоробрих дружинників, щоб охороняли тебе в дорозі, і ти поїдеш у землю предків твоїх, у землю полоцьку. Ізяслав же, син мій, зостанеться тут, у теремі...

— Цьому не бути! — вжахнулась Рогніда. — Син мій! Він піде туди, куди я піду, він піде в землю полоцьку!

Князь спохмурнів, погладив хлопця по голівці, узяв на руки, тиснув до грудей і зворушено дивився на нього.

— Великої жертви вимагаєш, Рогнідо, — сказав з болем. — Сина я не можу відати з тобою.

— Тоді на кострищі спали мене, князю, бо я сама-самотина без чада мого любого в путь-дорогу не поїду. Не жити бо краще мені, ніж відріктись Ізяслава...

І дивився князь на Рогніду, і краялось серце його, і не знав, яку відповідь дати.

— Ізяславе, сину мій... з отцем твоїм будеш тут, у теремі, чи поїдеш з матір'ю далеко-далеко?... — спитав він хлопця.

— З матір'ю поїду, — відповів хлопчина.

В княжому оці заблисла сльоза, велика і тяжка. Змахнув її, впала біля ніг.

— Ізяслав поїде з тобою, Рогнідо, — з

великим сумом сказав князь і склав на чолі хлопця гарячий поцілунок.

Рогніда була горда й спокійна. Але в її очах збиралися сльози, іскристі й холодні, пучнявіли, як спілі грона, відривалися, котились по лиці, падали на шати. Вона відчула нараз у собі великий біль, велику жагу, не могла на ногах устояти. Вона глянула повними очима на князя, але її уста не могли промовити. Мовчки осунулась до княжих ніг і охопила їх.

Затривожився князь, підводив її, просив устати. Але вона не чула його слів, цілувала його ноги.

— Князю, господине мій, — крізь сльози мовила вона, — звели мене да на кострищі спалити і попіл мій да по яругах розвіяти, щоб і сліду по мені не лишилось ніякого... Не гідна бо я доброти твоєї...

— Устань, Рогнідо. Не пристойно ж бо ладі князя припадати до ніг його. Це роблять тільки кметі й раби. Устань, Рогнідо, — і підвів князь її, і посадив на ослоні, і стискалося серце його, і вельми шкода було йому Рогніди.

— Звели мене да на кострищі спалити, господине мій... — повторяла вона. — Я бо злочинниця велика, і злочин мій непростимий... Я бо підняла руку на тебе, князю...

— Злочинство своє спокутуєш, як сама знаєш, а я руки на тебе не підійму. Бажала ти

завжди в землі полоцьку вернутись, завтра поїдеш туди. І дам я тобі із скарбниці моєї десять тисяч сребрних гривен, щоб недостатків ти ніколи не зазнала в землі предків твоїх. А тепер утри сльози, роз'ясни лице твоє і прилагодься в путь-дорогу, бо вона вельми довга і томлива.

І лишив князь Рогніду, і подався до хоромих своїх з болем тяжким у грудях. І сповістив його отрок Мстислав, що тисяцький просить послухання в князя-господина.

Увійшов тисяцький, і палала блеском броня на ньому.

— На рать збираєшся, Вадиме? — дивувався князь.

— Прийшли кметі з-над Трубежу, господине, — уривано говорив тисяцький. — Там печеніг пролазить у нашу землю-волость.

Князь замислено перебирав у пальцях ус.

— Що звелиш, господине?

— Рать готова?

— Готова, господине. Може виходити хочби й нині, чекаємо тільки твого княжого слова.

— Три тисячі і п'ятсот воїнів хай сяде завтра на комони. Як сонце птицю пожене на спочинок, вийдемо на рать. Кривава буде рать! Хай знає бо нечистий печеніг, як лізти в полянську землю-волость!

Вельми радий і з променем в очах, ти-

сяцький вклонився князю і, на знак його руки, вийшов із хоромів.

А ввечері, як темінь зімкнулася над градом, іржали весело комони, на майдані горіло кострище, і гомін дружинників зливався з пахтінням полум'я.

Проминула ніч, і вранці вся рать зорила княжий терем — чекала князя-господина.

У лівому крилі терему, в своїх хоробах, Рогніда також чекала, коли сонце стане понад градом.

І добре сонце стало понад градом, і світнів його промінь ласкаво і ніжно...

І з'явилося перед теремом тридцять дружинників хоробрих, і від'їжджала Рогніда з любим Ізяславом, і цілував князь сина в чоло, і мерехтіла сльоза в княжому оці...

І з'їжджали вниз, на берег Дніпра-Славутиця, і їхали дорогою, що веде на північ. Підіймалася пилюга під копитами борзих комонів, горіли в сонці шоломи дружинників, плескав хвилями Славутиць об береги, глибокий і синій, як саме небо.

І стояв князь у саду під дубом, звідки видно було шлях на північ, і перебирав у пальцях ус, і сумне було князеве обличчя.

І падав з дуба злат-жолудь у траву...

І блищала на князеві броня, і лист дубовий черкав по княжому шоломі.

З М І С Т

Передмова	Стор. 5
Остання пісня	" 9
Сліпець	" 27
Пташка з Генуї	" 43
Зайвий	" 59
Наложниця	" 76
Злат-Жолудь	" 106

Editorial Mykola Denysiuk
c. Curapaligüe 790
Buenos Aires, Argentina

Se terminó la impresión de
este libro el día 30 de Sep-
tiembre de 1951 en los Ta-
lleres Gráficos "Champion"
J. V. Gonzalez 2375,
Buenos Aires

